

UDK: 327(410 : 497.5) "1945-1948"
341.8(410 : 497.5) "1945-1948"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 9. 10. 2005.
Prihvaćeno: 24. 2. 2006.

Konzularna predstavništva Velike Britanije u Hrvatskoj 1945. - 1948.

KATARINA SPEHNJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U članku se na temelju domaće i britanske građe analizira rad konzularnih predstavnika Velike Britanije u Hrvatskoj od 1945. do 1948. godine. Prikazuje se djelovanje konzulata u Zagrebu i Splitu u zaštiti interesa britanskih državljana i imovine, odnosi britanskih diplomatskih predstavnika i hrvatskih vlasti te donose izvaci iz redovitih konzularnih izvještaja o Hrvatskoj.

Ključne riječi: Velika Britanija, Hrvatska, konzulat, Zagreb, Split

Generalni konzulat Velike Britanije u Zagrebu 1945. - 1948.

Prije Drugog svjetskoga rata Velika Britanija je uz veleposlanstvo u Beogradu imala svoje diplomatske predstavnike i u Zagrebu. Zagrebački konzulat i kulturna organizacija British Council uoči rata bili su i stjecišta intenzivnog britanskog obavještajnog rada za šire područje jugoistoka Europe. U vrijeme njemačkog napada na Jugoslaviju osoblje veleposlanstva i konzulata pobjegli su. Za britanskog veleposlanika pri izbjegličkoj vladi Kraljevine Jugoslavije postavljen je 1943. Ralph Skrine Stevenson. S predstavnicima te vlade prvo u Kairu, potom u Londonu, Stevenson je, osobito od proljeća 1944., bio u kontaktu, kao svjedok i jedan od provoditelja promjena koje su obilježile britansku politiku prema Jugoslaviji. Kada su nakon prihvaćanja stanja nakon državnih izbora za Konstituantu 1945. uspostavljeni diplomatski odnosi s novom Jugoslavijom, Stevenson je i dalje zadržao svoju funkciju (došao je u Jugoslaviju 12. ožujka) do 15. travnja 1946. kada za veleposlanika dolazi Charles Peake. Generalnim konzulom u Zagrebu imenovan je 1945. Cyril Wakefield-Harrey. Među diplomatskim osobljem u Beogradu i Zagrebu te u kulturnoj organizaciji British Councilu bilo je više osoba koje su tijekom rata kao članovi britanskih vojnih misija kod partizana boravili na području Jugoslavije. Izvještaji koji su iz Beograda i Zagreba redovito odlazili u London svjedočili su koliko je Britaniji taj pro-

stor bio politički zanimljiv,¹ kako zbog njezinih tradicionalnih interesa za šire područje Sredozemlja tako i zbog njezina nastojanja da ograniči utjecaj Sovjetskog Saveza u Europi. Iz izvještaja je vidljivo da su diplomatski predstavnici s jednakom pažnjom pratili i rad državnih tijela i djelovanje opozicije – imajući ovdje na umu vrlo ograničene mogućnosti pravog opozicijskog okupljanja, osobito nakon izbora 11. studenog 1945. Prijašnji britanski ‘favoriti’ u Hrvatskoj – Hrvatska seljačka stranka (HSS) i Samostalna demokratska stranka – potpuno su izgubili nekadašnji politički utjecaj te se pažnja usmjerava na, po Britancima, jedinu stvarnu opozicijsku snagu, Katoličku crkvu.

Namjera je ovog rada prikazati djelatnost generalnog konzulata u Zagrebu i konzulata u Splitu prema građi Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Public Record Officea u Londonu.

I. Djelatnost konzularnih predstavnika u Hrvatskoj 1945. - 1948.

1. Počeci konzulskog rada

Nakon oslobođenja Zagreba, 8. svibnja 1945., s partizanskim vojnim snagama dolazi i major Owen Reed, vođa britanske vojne misije pri Drugoj armiji Jugoslavenske armije. On će, iako predstavnik vojnih obavještajnih tijela i kao takav najviše zainteresiran za informacije o vojnim pitanjima, obavljati mjesec dana i diplomatske dužnosti, baveći se zaštitom prava britanskih državljana. Tako je već 14. svibnja pokrenuo pitanje četiriju britanskih građanki interniranih u Našicama u kući grofa Pejačevića: Eleonore Ziegler, Eve Martin, Flore McDonald i Edith Dawison, kojima su bile oduzete putovnice. Pisao je predsjedniku hrvatske vlade Vladimiru Bakariću opet

¹ Velika Britanija je 1947. u Jugoslaviji imala konzulate u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani i Skoplju, više nego ijedna druga zemlja. Generalni konzulat u Zagrebu pokrivao je područje Hrvatske i Crne Gore, a konzulat u Splitu područje grada i kotara Split i bio je podređen generalnom konzulatu. Konzularni predstavnici mogli su kontaktirati s lokalnim institucijama u opsegu koji se određivao prigodom preuzimanja dužnosti. Rad konzularnih predstavnika bio je pod stalnom iako diskretnom prismotrom. Tako se i u partijskim dokumentima mogu povremeno pronaći navodi koji to potvrđuju. Na primjer, na sjednici CK KPH od 10. II. 1946. za jednu se osobu navodi da “drži vezu s engleskim konzulatom”. Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zagreb, CK SKH, Zapisnici Politbiroa, Zapisnik sjednice od 10. II. 1946. Djelatnost stranih konzulata propisivala se saveznim propisima. Još u kolovozu 1945. iz Predsjedništva Ministarskog savjeta DFJ, Ministarstvu za Hrvatsku je poručeno da svaki kontakt s članovima vojnih misija i stranim diplomatskim predstavnicima treba prijaviti Ministarstvu inostranih poslova ili Ministarstvu narodne obrane koji će potom sastanak organizirati. Neposredni kontakt nije bio dopušten. Nisu bili dopušteni ni neposredni privredni razgovori: Predsjedništvo Vlade FNRJ je Ministarstvu vanjske trgovine 10. svibnja 1948. poručilo da strana diplomatska predstavništva ne mogu izravno razgovarati s pojedinim institucijama i ministarstvima u državi. Jedino su to smjeli trgovački atašei registrirani pri Ministarstvu vanjske trgovine te vojni, pomorski i zračni atašei registrirani pri Ministarstvu obrane.

početkom lipnja tražeći dozvolu da ih posjeti.² Sredinom lipnja Reed je, u skladu s britansko-jugoslavenskim dogovorom o povlačenju vojnih misija, napustio Hrvatsku. Nakon Reeda trebao je biti postavljen civilni konzul akreditiran pri hrvatskoj vladi te 13. lipnja iz Ministarstva inostranih poslova u Beogradu stiže u Zagreb obavijest da je za privremenog konzula imenovan major Peter Harrisson, prijašnji član vojne misije u Hrvatskoj i da uz njega dolaze i (niži oficiri) Coates, Mc Ewan i Jones. Konzulat je bio smješten u Ilici 12.³ Uz protokolarne dužnosti, Harrisson se odmah pozabavio zaštitom interesa britanskih državljana u Hrvatskoj, ali i drugih stranih državljana.⁴ Jedna od prvih intervencija ticala se oduzimanja osobne imovine supružnicima Visković iz Južne Afrike koji su u to vrijeme putovali na Vis.⁵ Kasnije se bavio slučajem obitelj Zeilinger⁶ i Marije Bratec, udane Lamb.⁷

2. Generalni konzul C. Wakefield-Harrey 1945. - 1947.

Konzulat je u punom kapacitetu uspostavljen tek dolaskom imenovanoga generalnog konzula u Zagrebu, Cyrila Wakefield-Harreya, 18. listopada 1945. Harrisson je dužnost vicekonzula obavljao do kraja prosinca. Početkom 1946. osoblje konzulata kompletirano je u potpunosti. Harrisona je zamijenio Theodor Kay. Peter Carey, dotadašnji službenik Press Officea veleposlanstva u Beogradu (i prijašnji član vojne misije), obavljao je istu dužnost i u zagrebačkom konzulatu od 29. listopada 1945. Osoblje su još činili službenici George Riederer i Aurelius Bowler, a poslove vozača u konzulatu obavljao je Rudolf Mersnik, Gabriel Miškec i Josip Klarić kurirske

² HDA, Predsjedništvo Vlade Narodne Republike Hrvatske (dalje: PV NRH), Konzularni odjel, Predmetni spisi, 397. kut., spis od 3. VI. 1945.

³ HDA, PV NRH, Kabinet Predsjednika, Opći spisi, Br. ur. zap. 1075.

⁴ Harrisson je u lipnju posredovao i oko repatrijacije L. Petruccija, talijanskog poslanika pri NDH i još tri člana njegova osoblja. Pozivao se, pri tome, na Fitzroya Macleana kojemu je Tito obećao blago postupanje prema njima.

⁵ On je u lipnju sa ženom putovao na Vis, a u Kninu su ih zaustavile vlasti i oduzele im 639.000 kuna i neke odjevne predmete. Iz Predsjedništva Vlade u srpnju je naređen povrat svega, ali do prosinca nije ništa vraćeno zbog otezanja KNO-a Šibenik, pa je konzul opet intervenirao. Oblasni narodni odbor za Dalmaciju izvijestio je Predsjedništvo da su novci položeni u Oblasnu banku, ali samo 100.000 kuna koje su dobili od KNO-a Šibenik. Na kraju je početkom 1946. isplaćena protuvrijednost od 639.000 kuna - 4.473 dinara. Viskovići su bili u Hrvatskoj još u studenome 1947. kada je konzul tražio produljenje važenja njihovih izlaznih viza za Južnu Afriku.

⁶ To je pokrenuo još Harrisson u rujnu, ali se o predmetu dopisivalo i početkom 1946.: riječ je bila o bračnom paru o čijoj se sudbini nije znalo od svibnja 1945. U domaćoj građi se navodi da je supruga bila "inženjer u električnoj centrali u Topuskom", iako bi se iz objavljenih zapisa Evelynna Waugha, člana britanske vojne misije u Topuskom, moglo zaključiti da je riječ o supruzi. Za njih se zanimao i Randolph Churchill kada je u siječnju 1946. bio u Zagrebu.

⁷ Njoj je trebala izlazna viza da ode mužu, britanskom vojniku koji je pobjegao iz ratnog zarobljeništva u Italiji i prešao u NOVJ.

poslove (sva trojica su domaći građani). Na popisu zaposlenih krajem 1946. nalazi se i Nada Šaban, službenica, te Terezija Klep, spremaćica.⁸

Za vicekonzula je početkom 1946. postavljen John Gibbs, prijašnji član vojne misije u Hrvatskoj. On je vodio press službu konzulata u kojoj su još bili Karla Kunz, Vlado Heinz, Kruno Simon i Josip Klarić, domaći državljani.

U 1947. godini funkciju vicekonzula, uz Gibbsa, obavljali su Kay i Riederer. U službu konzulata vratio se Peter Carey kao press ataše, a tu su bile i službenice Maria Reisner, Pia Kipak i Danica Bauer te Stjepan Deronja, kurir.

Rad Generalnog konzulata na zaštiti prava britanskih državljana

Prvi službeni potezi koje je Wakefield-Harrey poduzeo odnosili su se na zaštitu interesa britanskih državljana: već 18. listopada on se raspitivao za Julijanu Hurley, tada u vojnom pritvoru u Podravskoj Slatini.⁹ Potom je zagovarao slučaj M. Robinson, britanske državljanke udajom a inače njemačkog podrijetla, koja je tražila dolazak majke (tada u logoru Krndija) u Britaniju. Tražio je i vijesti o kanadskom državljaninu Johnu Schereru i njegovoj ženi, uhićenima u svibnju i o kojima se pričalo da su u logoru Krndija kao 'Volksdeutscheri'. Intervenirao je i za uhićenu Gertrudu Robnik Arlavi, koja je potom, nakon oslobođanja, otišla za Novi Zeland. Raspitivao se i o Josephu Deutschu, naturaliziranom Kanadaninu, od prosinca 1945. do početka 1947. Za vrijeme boravka u logoru u Tenjskoj Mitnici Deutsch je prema službenim priopćenjima umro od tifusa, ali je konzul tražio o tome više informacija.

U siječnju 1946. bavio se slučajem Antonije Lončarić Berg, koja je bila u logoru Krndija. U veljači je intervenirao za Elisabeth Gurka i Barbaru Miler iz Vukovara, koje su pod optužbom da su članice "Kulturbunda" bile u logoru Sokolovac i za koje je želio ishoditi odlazak u Kanadu. Pomogao je i obitelji Rosenthal¹⁰ pri povratku u Njemačku te u repatrijaciji Susan Frank i Nadežde Apegitas te Edith Boden. Intervenirao je i za izdavanje izlaznih viza za Johna i Melitu Marian, Klaru Kuzminović, Katu Damjanović, Veroniku Holetić, Phyllis Perčić, obitelji Dežulović i Orešković. Većina ih je odlazila u Kanadu, na Novi Zeland i u Južnu Afriku i to udajom za britanske državljane odnosno u sklopu spajanja obitelji.

Odlazak jugoslavenskih državljana u inozemstvo zbog formalnih razloga tijekom 1947. postajao je sve teži. Vidljivo je to kod sve težeg odobravanja

⁸ U konzulatu u Splitu, uspostavljenom u rujnu 1945., bili su konzul Grant te do rujna 1948. konzul D.S. Cross, kada na konzulsku dužnost dolazi George Burton, dotad konzul u Sarajevu. Isprva je u konzulatu malo osoblja - Marija Pavić, službenica i Josip Cvejanović, domar. Kasnije, u press službu dolaze Margareth Rudoj, britanska državljanka i Ria Hasek Krstulović, prevoditeljica. Kao vozač u konzulatu je radio Jakob Spadavechia.

⁹ Generalni konzul je tražio da joj se izda izlazna viza, što je odobreno u lipnju 1946.

¹⁰ Emil Rosenthal, "prijatelj majora Walkera koji je donedavno bio vicekonzul u Splitu" koji je bio u logoru Prečko, trebao je biti pušten 2. travnja i otići u Njemačku.

odlaska ženskih osoba “radi udaje”. Ovome se pridružuje i nevoljkost vlasti da pusti natrag u inozemstvo njezine emigrante koji su se vratili nakon oslobođenja. Naime, u kampanji jugoslavenskih vlasti vratio se nakon rata dio prijašnjih privrednih emigranata, zajedno sa svojim obiteljima. Dio ih se, osobito njihova djeca odrasla u inozemstvu u potpuno drukčijim okolnostima, nije uspio prilagoditi uvjetima novog života i željeli su se odmah vratiti. Vlasti su im povratak otežavale te je konzul intervenirao.

Takav je primjer peteročlane obitelji Tomislava Dragičevića, kanadskog državljanina koji se nakon kraćeg boravka u Jugoslaviji u rujnu 1947. želio vratiti u Kanadu. On je u jugoslavenskom konzulatu u Montrealu dobio ulaznu i izlaznu vizu za Jugoslaviju u trajanju od godinu dana te doputovao sredinom lipnja. Uskoro je za povratak rezervirao kartu na brodu ‘Radnik’ za 16. rujna, ali kratko vrijeme prije polaska broda iz Rijeke, on i obitelj su skinuti s palube s obrazloženjem da njegovi putni dokumenti ne vrijede u Jugoslaviji te da ne može iz nje otići. Rečeno mu je da će njegovi dokumenti biti poslani u Ministarstvo unutarnjih poslova u Zagrebu, ali ih više nije vidio.¹¹

Slične probleme imali su i hrvatski Kanađani Brozović i Šulentić. U istom razdoblju bilo je mnogo intervencija i za druge koji su se htjeli vratiti. Jugoslavenska strana ih je tretirala kao svoje državljane što su oni, prema njoj, postajali samim činom dolaska i uzimanjem osobnih legitimacija. U trenutku dolaska oni formalno nisu bili njezini državljani jer je prema staro-jugoslavenskom zakonu državljanstvo prestajalo nakon 30 godina izbjivanja. Kako Jugoslavija tada nije dopuštala vlastitim građanima izlazak iz zemlje – osim u slučaju ako su tražili otpust iz državljanstva, a to je bio dugotrajan postupak, koji se mogao završiti odbijanjem bez obrazloženja – ovi ljudi su se našli u nezavidnoj situaciji. Oni sami smatrali su se naturaliziranim britanskim državljanima, pozivajući se i na propis oko ulaznih viza koju su dobili obično na godinu dana.

Problemi su se prenijeli i u 1948. godinu kada se početkom veljače vice-konzul Kay obratio predsjedniku hrvatske vlade Vladimiru Bakariću protestirajući što tijela unutarnjih poslova ne vraćaju putovnice 29-orici kanadskih državljana, odnosno onemogućavaju im povratak.¹² Nakon nekoliko dana pisao je Bakariću i novi generalni konzul Stevenson, protestirajući što njihove dokumente zadržava MUP NRH, a oni su “vlasništvo Vlade Njegova Visočanstva”. Početkom 1948. konzul Stevenson je intervenirao za Rudolfa Simića i Johna Sherera te pokušao utvrditi stanje vlasništva supruge britanskog majora Saxon-Millsa, rođene Bruckner, čiji je otac prije rata bio tvorničar u Varaždinu. U travnju 1946. Wakefiled-Harrey se bavio sudbinom Roberta Bellana, člana britanskog osoblja UNRRA-e kojeg su, zbog navodne špijunaže, uhitile vojne vlasti u Splitu. Pomagao je i pri odlasku dječaka Kurta Reckendorfera (podrijetlom iz Beča, čiji su roditelji ubijeni u logo-

¹¹ HDA, PV NRH, Konzularni odjel, kut. 398, spisi iz rujna.

¹² Isto, spis od 20. II. 1948.

ru) rodbini u Englesku te pri dobivanju izlaznih viza za Elsie Rieseler, Maru Gvozdić i Naomi Hoffman te obitelj Kah koja je iz jednog baranjskog logora otišla u Britaniju. Početkom studenog traženo je produljene izlazne vize Katici Matulić koja je brodom 'Partizanka' trebala otputovati na Novi Zeland 1. prosinca. Nakon dugotrajnog interveniranja pomogao je da supružnici Margareta i Georg Neubert, osuđeni kao 'kulturbundovci', budu pušteni iz logora Valpovo.

Od rujna do prosinca 1946. bavio se slučajem dugogodišnje službenice Konzulata Nade Šaban koja je za zasluge dobila britansko državljanstvo i željela otići iz Jugoslavije. Konzulat se bavio i statusom svoje državljanke S. H. Bičanić, nakon udaje za jugoslavenskog državljanina. Godine 1947. pomogao je pri odlasku obitelji Dabić i Miloš u Kanadu te se raspitivao o sudbini kanadskog državljanina Ivana Medveda-Banjeglava i novozelandskog državljanina Georga Šunjića koji su se nalazili u zatvoru.

Rad Generalnog konzulata u zaštiti britanske imovine

Generalni konzul je u sklopu svog rada pokušao izvidjeti stanje britanske imovine odnosno imovine britanskih državljana.¹³ U 1945. se bavio sudbinom konfisciranih poduzeća: MEZ Jugoslavensko d. d. Zagreb, Hag d. d. Ljuštiona riže d. d. Zagreb s postrojenjima u Slavonskom Brodu i na Sušaku.¹⁴ Tražio je poštivanje pravne procedure: ako su ona konfiscirana pod optužbom za kolaboraciju, očekuje se da se pojave službene objave u odgovarajućim novinama, a on ih za ova poduzeća nije vidio, naglašavao je u svojim obraćanjima vlastima. Iz Predsjedništva Vlade odgovoreno mu je 29. prosinca 1945. da su ova poduzeća konfiscirana na temelju čl. 10. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države. "Nakon dokazane krivice o kolaboraciji donesena je presuda kojom je konfiskovana i cjelokupna imovina tvrtke", rečeno mu je o poduzeću MEZ.¹⁵

Godine 1946. tražio je informacije o imovini prijašnjeg britanskog vicekonzula na Sušaku te o vlasništvu poduzeća Ellerman&Wilson Lines Agency Company LTD iz istog mjesta, zanimajući se posebno i za njezine automobile koji su bili otuđeni.

Sve do 1947. on se bavio i britanskim poduzećem Messrs. Unilever LTD koje je proizvodilo sapun i glicerini, a bilo je nacionalizirano u prosincu 1946. i čiji je vlasnik bio Georg Schicht iz Osijeka, optužen za kolaboraciju.

Krajem prosinca 1946. konzul je tražio izlaznu i povratnu vizu za predstavnika Shell Company u Jugoslaviji, Geoffreya Whitakera, koji je na mjesec

¹³ Pitanje kompenzacija za nacionaliziranu britansku imovinu riješeno je tek u prosincu 1948., potpisivanjem međudržavnog ugovora.

¹⁴ Javno tužilaštvo u Zagrebu diglo je optužnicu zbog kolaboracije protiv Badalića, Vrbanića, Morlota i Adolfa, domaćih članova uprave poduzeća te odsutnih britanskih državljana Francis Neate, S. Hendersona i Johna Kerra. Britanski državljanji su sredinom prosinca 1945. oslobođeni optužbe, ali je imovina ipak konfiscirana.

¹⁵ HDA, PV NRH, Opći spisi, kut. 293., spis od 29. XII. 1945.

dana išao u Englesku. Iz odgovora koji je MUP NRH dostavio Predsjedništvu Vlade NRH proizlazi da Whitaker nije bio baš omiljen gost jer stoji da mu nakon isteka boravka u Jugoslaviji treba izdati izlaznu vizu, a ako ne želi otići "treba ga prebaciti na granicu". Ulaznu vizu je mogao dobiti samo u jugoslavenskom veleposlanstvu u Londonu. (Godine 1947. vlasti su otežavale odlazak njegove supruge, jugoslavenske državljanke.) Imovina ove tvrtke bila je 1945. stavljena pod sekvestar koji je početkom 1946. ukinut, a potom opet obnovljen jer su 27. svibnja 1946. podvrgnuti istrazi članovi uprave Shella iz Hrvatske na temelju optužbe Javnog tužilaštva FNRJ o gospodarskoj suradnji s neprijateljem. Presudom zagrebačkog suda su osuđeni, a imovina tvrtke je bila konfiscirana. Početkom 1947. nakon političkih konzultacija na najvišem mjestu, u saveznom ministarstvu industrije i javnom tužilaštvu, dogovoreno je da se postupak protiv tvrtke Shell obustavlja i da za kolaboraciju odgovaraju samo domaći državljani.

U studenome 1946. tražio se povrat vile u Dubrovniku vlasnici Jean Sawyers Rankin.

Odnosi Generalnog konzulata i Vlade NRH

Odnosi generalnog konzula s Vladom NR Hrvatske, sudeći prema domaćoj građi u kojoj su sačuvani njegovi izvorni te prevedeni dopisi, nisu bili osobito dobri. Diplomatski jezik nije, iza uobičajenih kurtoaznih fraza, mogao skriti konzulovo nezadovoljstvo sporošću nove državne administracije u rješavanju ljudskih problema za čije rješavanje je intervenirao. U njegovim reakcijama vidljivo je i njegovo načelno neslaganje s intencijama i metodama vladanja komunističke vlasti. Naravno da njegovo negodovanje nije tako otvoreno kao u obraćanjima veleposlaniku u Beogradu ili analizama načinjenim za Foreign Office. Diplomata s dugotrajnom karijerom i predstavnik drukčijeg pogleda na svijet stalno je podvrgavao kritici ideje i praktičnu politiku komunističke vlasti. Dodatno je na ovo utjecalo to što je radio u Zagrebu gdje se tada nalazilo središte opozicije režimu i gdje je progon protivnika bio žestok. Bez obzira na to jesu li na njegovu argumentaciju utjecali pogledi iz HSS-ovskih krugova i kruga Katoličke crkve ili je i sam došao do sličnih ocjena baveći se poviješću hrvatskog naroda – koja ga je očito zanimala, činjenica je da se povremeno pokazivao čak i svojima nadređenima u Foreign Officeu kao "glasnogovornik opozicije".

Njegova pozicija bila je određena i time što nije, kao veleposlanik u Beogradu, morao svakog dana oblikovati svoja stajališta imajući istodobno na umu dugoročne britanske interese, ali i pragmatične potrebe da se povremenim kompromisima zadrži prihvatljiva razina odnosa – bez obzira na sukobe.

Njegove ocjene nisu često bile sukladne veleposlanikovima – koji je novu političku garnituru u Beogradu poznao dulje i bolje – ali ih on nije mijenjao. Odlazak iz Jugoslavije 1947. sigurno Wakefield-Harreyu nije teško pao, jer je službovao u teško i okrutno vrijeme. Njegova 'bolećivost' za Hrvate kao

narod ispunjavala ga je razočaranjem da Britanija nije više učinila za one koje je smatrao dijelom zapadne civilizacije.

I u protokolarnim susretima i na prijemima povremeno je dolazilo do nesporazuma – kao npr. kada se događalo da konzul pozive dobiva prekasno ili da se predsjednik Bakarić zbog bolesti ne odaziva na proslave koje je organizirao Konzulat.¹⁶ Konzul je uglavnom komunicirao preko tajnika Kabineta predsjednika Vlade NRH, Mile Odrljina.

Također, i u svakodnevnom životu Wakefield-Harrey je iskusio neke karakteristike sustava: u ožujku 1946. dogodila se, kako je napisao u protestnom pismu, “provala” u prizemlju Jurjevske 29 te je tražio noćno osiguranje zgrade.¹⁷ Problema je bilo i oko korištenja iste zgrade s obzirom na to da je bivši vlasnik Josip Prpić prema tumačenju vlasti otišao “ilegalno iz zemlje” i sva njegova imovina je sekvestrirana. Kako je konzulat želio kupiti 1947. dio opreme u stanu, nije znao s kime može o tome pregovarati, s kćerkom vlasnika ili gradskim vlastima. Isto se događalo i u vezi s potrebnim popravcima u kući. Njih je konzulat sam financirao, obavijestivši pri tome Kabinet da najamninu za zgradu neće zbog toga plaćati neko vrijeme. Nakon što je početkom jeseni 1946. ova imovina sekvestrirana, konzulat su često posjećivali predstavnici GNO-a htijući odnijeti dio stvari.

Sredinom 1948. konstatalo se da Generalni konzulat nije platio korištenje pokućstva u Jurjevskoj 29 u razdoblju od 1. listopada 1946. do 1. kolovoza 1948. te je tako dugovao Stambenom odjelu Gradskog narodnog odbora Zagreb 260.810 din., tj. računajući mjesečno po 11.855 din., odnosno 1% od vrijednosti. Prvo je tu stanovao vicekonzul Peter Harrison, koji je plaćao 11 funti najamnine mjesečno za kuću, garažu, vrt i voćnjak, a za korištenje pokućstva, posteljine i kuhinjskog posuđa plaćao je još 10 funti mjesečno.¹⁸ U drugom dopisu, 25. kolovoza, GNO je snizio svoja potraživanja na 0,5% vrijednosti tj. na 5.000 mjesečno, ali je tražio da se prije toga plate dugovi, tj. oko 12.000 za vrijeme kad je oprema korištena bez naplate. S tim iznosom se složio i Kabinet.

Konzulat je 1946. iznajmio za vicekonzula Kaya stan na Kaptolu br. 2, konfisciran od obitelji Gavrilović. Kada je stan preuzet na korištenje otkrilo se da su pokućstvo i druga oprema odneseni i konzulat se dugo dopisivao oko njihova povratka. Riederer je stanovao u Gajevoj br. 6, kasnije u ulici Braće Kavurića br. 17, Bowler u Ilici 12/II, Gibbs u Kukovićevoj br. 7 i kasnije u Jurjevskoj br. 27.

¹⁶ Npr. poziv da bude na prijemu 1. XI. 1945. konzul je dobio 2. XI., a Bakarić se ispričao zbog nedolaska na proslavu rođendana kralja Georgea 13. VI. 1946.

¹⁷ HDA, PV NRH, Konzularni odjel, Opći spisi, kut. 293, spis od 19. III. 1946. Nije jasno je li bila riječ o ‘pravim’ lopovima jer, nakon što su ih iznenadili poslužitelji, oni se predstavili kao agenti OZN-e te pobjegli prije nego što se pojavio Wakefield-Harrey.

¹⁸ HDA, PV NRH, Konzularni odjel, Opći spisi, kut. 295, dopis GNO od 20. VII. 1948.

U domaćoj arhivi zagrebačkog konzulata mnogo je sačuvanih spisa koji svjedoče da je do povremenih zategnutosti dolazilo i pri odobravanju puta konzulu ili njegovim zamjenicima na područje 'Zone A'.¹⁹

Početkom svibnja 1947. Wakefield-Harrey je u ime konzularnog zbora u Zagrebu protestirao zato što im je Fiskulturno društvo Dinamo uskratilo igranje tenisa na njegovim terenima. Tražio je da se pronađe prostor gdje bi diplomatski predstavnici mogli stalno sami, neometani od drugih, igrati. Riječ je bila o potezu Dinama koji je početkom mjeseca odbio članstvo u klubu britanskim i češkim predstavnicima, pozivajući se na propise prema kojima je uključivanje bilo dopušteno samo domaćim državljanima. Ipak, bili su voljni ustupiti jedno igralište dnevno na dva sata, uz nadoknadu. Nakon dopisivanja Dinama i Predsjedništva Vlade utvrđeno je da će konzularnom zboru igralište br. 7 na Šalati biti dostupno 3 puta tjedno po tri sata uz godišnju članarinu od 500 din po osobi.²⁰ U srpnju 1948. traženo je da se za supruge britanskih diplomata odvoji posebno vrijeme za igranje tenisa i ovaj put je pokazano više razumijevanja: dobile su mogućnost igranja dva puta tjedno nakon 16 sati te jedanput tjedno ujutro.

Ostale aktivnosti Generalnog konzulata

Wakefield-Harrey se bavio i problematikom britanskoga groblja na Visu, osobito slučajem kada je Evelynu Chavasseu iz Britanske službe za obilježavanje ratnih grobova u studenome 1947. zabranjen odlazak na Vis, iako je imao sve potrebne dozvole i pratnju domaćeg oficira za vezu. Mjesec dana ranije u Beogradu je izdano dopuštenje Chavasseu da očisti grobove od Dubrovnika do Crikvenice, ali mu je odlazak na Vis splitska milicija uskratila u zadnji čas.²¹ Na Old Naval Cemetery na Visu postojalo je groblje britanskih mornara koji su sudjelovali u napoleonskim ratovima na tom području. Do 1939. groblje su održavale domaće osobe kojima se za to plaćalo po dvije funte godišnje. Godine 1946. od Generalnog konzulata je zatraženo da se za razdoblje 1900. - 1944. plati po deset funti godišnje (2 000 din). Iznenađenje Generalnog konzulata, britanskog admiralteta i Foreign Officea bilo je još veće kada je uskoro osoba koja je trebala preuzeti daljnu brigu (Petar Pecarević), također zatražila istu svotu za mjesečne usluge. Smatrali su da je to previše iako su im slične vijesti došle i iz Srbije gdje se za održavanje vojnoga groblja u Nišu tražilo više nego ranije: tamo se godišnje prije rata plaćalo manje od jedne funte, a sada se tražilo sedam funti. Kako je iz konzulata javljano, groblje je općenito bilo u dobrom stanju i nakon temeljitog čišćenja obavljenog početkom 1947. (za manje od dvije funte) nije zahtijevalo posla više od dva do tri dana mjesečno za što se nikako ne bi smjelo tra-

¹⁹ Na to je u svom članku u *Daily Telegraphu* od 25. I. 1946., upozorio R. Churchill navodeći primjer konzula u Ljubljani kojemu je otežavan odlazak jednom tjedno u Trst po hranu iz zajamčene opskrbe "i to u vrijeme kada kroz U.N.R.R.A.-u Britanija i Amerika spašavaju stotine tisuća Jugoslavena od gladi".

²⁰ HDA, PV NRH, Konzularni odjel, 398., spisi iz svibnja 1947., spisi iz srpnja 1948.

²¹ HDA, PV NRH, Konzularni odjel, Opći spisi, kut. 398, spisi od 15. i 19. XI. 1947.

žiti više od 500 dinara odnosno nešto više od dvije funte.²² Zbog toga je u Londonu razmatrana ideja da se ovo groblje premjesti na Milnu na Braču gdje je postojalo savezničko groblje iz Drugog svjetskoga rata. Tamo su bili ostaci 40 poginulih britanskih vojnika, nakon što su Amerikanci premjestili tijela svojih vojnika. Ova ideja se učinila osobito važnom kada su krajem te godine diplomatski predstavnici posjetili Viško groblje i kada im je bilo ograničeno kretanje. Izvještaj veleposlanika Charlesa Peakea je doveo u pitanje smještaj ovoga groblja u takvim uvjetima. Kada je konzul Burton 1949. pokušao tamo otići, nije mu omogućeno. Veleposlanik je napisao da je Vis postao “zabranjeno područje za strance i Jugoslaveni”²³ i da su se vlasti ponudile da će one napraviti uvid u stanje groblja.

3. Generalni konzul Ralph Cornwallis Stevenson 1947. - 1948.

Odnosi Konzulata i Vlade NRH

Ralph C. Stevenson, novi generalni konzul, preuzeo je dužnost 24. studenog 1947. godine. Već nakon tjedan dana boravka suočio s mogućim hitnim iseljenjem iz stana. Tajnik Kabineta predsjednika Vlade, Brajda, izvijestio ga je da neće moći ostati u kući koju je koristio Wakefield-Harrey.²⁴ Ponuđena mu je vila u Prekrižju. Žalbe V. Bakariću nisu bile isprva uspješne jer mu je ovaj odgovorio da oko te kuće ima mnogo neriješenih pravnih problema. U međuvremenu su u stan dolazile razne komisije GNO-a i odnosile pokućstvo, pri čemu je, slučajno ili ne, uzet i njegov radioprijamnik. Konzul se žalio na njihovo ponašanje, osobito na grubost prema ženskom pomoćnom osoblju. Neki od njih predstavili su se kao policijski inspektori.²⁵

Iz dopisa Stambenog odjela GNO-a Zagreb jasno je da nije bila riječ samo o pravnim problemima, nego o namjeri gradskih vlasti da dođu u posjed privlačnog stana. Naime, u nedatiranom pismu Bakariću (vjerojatno s kraja 1947.) stoji da su saznali da odlazi konzul i “kako nam je ova vila nužno potrebna za smještaj viših rukovodilaca novoformiranih ustanova u Zagrebu to molimo naslov da izvoli poraditi kod gospodina Engleskog konzula da bi se ključevi te vile po iseljenju predali ovom stambenom odjelu”. U zamjenu su ponudili po izboru: stan na Pantovčaku 112, šesterosobni stan na Mažuranićevu trgu br. 3 i četverosobni stan na Marulićevu trgu br. 11. Konzul je na kraju ipak ostao u stanu.

²² The National Archives (dalje: TNA): Public Record Office (dalje: PRO), Kew, London, Foreign Office: Embassy; Belgrade, Yugoslavia. General Correspondence (dalje: FO 988)1, spisi iz 1947.

²³ TNA: PRO, Foreign Office: Consular Department, General Correspondence from 1906. (dalje: FO 369)4292, izvještaj od 26. XI. 1949.

²⁴ Wakefield-Harrey je svoj odlazak najavio u pismu Bakariću 14. XI., kada je napisao da novi konzul Stevenson ima obitelj i da će zadržati kuću u Jurjevskoj 29.

²⁵ HDA, PV NRH, Konzularni odjel, Spisi raznih konzulata, kut. 398, Pismo konzula od 12. XII. 1947.

Ni njegova iskustva s razinom profesionalnosti državnog aparata u Hrvatskoj nisu bila zadovoljavajuća – između ostalog, u ožujku 1948. požalio se predsjedniku Bakariću da je njegovo preporučeno pismo konzulatu u Split bilo otvoreno i zapečaćeno pečatom MUP-a.²⁶

Osoblje generalnog konzulata

Uz novoga generalnog konzula, u konzulatu su 1948. bili vicekonzuli Kay, Gibbs i Riederer, zatim K. Simon, O. Varady, V. Heincz, N. Janeković i K. Kunc - službenici, Rosemary Hayer - stenodaktilografkinja, M. Kerčelić - knjižničarka, R. Mersnik - vozač, G. Mikšec, J. Klarić i S. Deronja - podvornici, R. Klep i Anđela Vrhovski - spremačice. U Stevensonovu kućanstvu pomagale su Marija Boršić, Marija Brozović i Jelka Poturić, kod Kaya Bosiljka Kostušek, Bernadeta Čolak kod Gibbsa i Barica Mikšec kod Riederera. Svi su oni imali osiguranu opskrbu živežnim namirnicama preko konzulata.²⁷

Rad R. C. Stevensona na zaštiti prava britanskih državljana

Kao i njegov prethodnik, sukladno svojoj dužnosti, i Stevenson se bavio zaštitom interesa britanskih državljana: u srpnju 1948. urgirao je kod šefa Kabineta Petra Menca da se odobri izlazna viza za Antona Velu, koji se želio vratiti natrag na Novi Zeland, kao i za Roberta Njasu, Johna Majnaricha, Josepha Vlasicha, Eli Kos te Ivana i Ivku Sulentic koji su željeli natrag u Kanadu te tražio da se vrati zaplijenjena putovnica Matta Pecara koji se želio vratiti u Australiju. Dana 11. studenog 1948. generalni konzul je pisao Bakariću s molbom za odobrenje izlazne vize Katarini Hepburn iz Županje, pozivajući se na ranije note od 6. svibnja i 18. lipnja i jednu iz rujna, koje su ostale bez odgovora. Udovici prijašnjeg vlasnika tvornice tanina (koja je prestala djelovati još za vrijeme Prvog svjetskoga rata), domaćeg podrijetla, preostalo je vlasništvo ekspropirano u travnju 1946., ali obeštećenje je dobila tek na intervenciju konzulata 1947., kao i povrat manjeg dijela zemlje. Živjela je sa sestrom i sluškinjom preživljavajući od izdavanja soba. U svibnju 1948. dobila je od lokalnih tijela vlasti naređenje da napusti kuću i zemlju. U dobi od 70 godina željela je otići muževljevim rođacima u Englesku.

Konzul je redovito posjećivao, sam ili s odvjetnikom Milanom Georgijevićem, a nastavljajući praksu Wakefielda-Harreya iz 1947., svog državljana Zollnera, predstavnika građevinske tvrtke British Timber Control Office u Budimpešti²⁸ u zatvoru u Lepoglavi. Za svaki posjet morao je preko Predsjedništva Vlade od Ministarstva unutarnjih poslova dobiti dopuštenje.

²⁶ Isto, Spis od 12. III. 1948.

²⁷ HDA, PV NRH, Konzularni odjel, Opći spisi, 1948, kut. 294.

²⁸ TNA: PRO, FO: Political Department: General Correspondence (dalje: 371)72595. Peake i Wakefield-Harrey su u vezi sa Zollnerom intervenirali od njegova uhićenja u rujnu 1946., za vrijeme poslovnog puta u Jugoslaviji. Osuđen je zbog posjedovanja strane valute te konzul u jednom od prvih pisama navodi da bi isto djelo u Britaniji bilo smatrano "tehničkim prekršajem protiv pravila o novcu" i da bi za to samo platio kaznu. Ipak, izgleda da je bila riječ

Povremeno su nestajala pisma koja je Zollner pisao Generalnom konzulatu, a na čiji je protest što su zaustavljena pisma iz ožujka i svibnja iz Kabineta odgovoreno da je pismo od 23. ožujka zaplijenjeno jer se Zollner "izražavao neistinito o prilikama u kazneno-popravnom domu".²⁹ Pismo od 1. svibnja dostavljeno je Stevensonu 14. kolovoza. Također, konzulu su povremeno i nenajavljeno uskraćivani susreti ili skraćivano vrijeme za razgovor. Konzul je 8. srpnja 1948. ogorčeno protestirao: "U svim civiliziranim zajednicama postoji zakon i dobar običaj da se dopusti odvjetnicima onoliko vremena koliko oni smatraju potrebnim za razgovore s klijentima u zatvoru."³⁰ Konzulat je Zollneru redovito dostavljao pakete s hranom, odjećom i knjigama i novinama. On je bio u zatvoru još u rujnu 1948. kada su mu odvjetnik i konzul pokušavali ishoditi smanjenje kazne.

4. Troškovi života diplomatskog osoblja

Prema izvještajima, službenici veleposlanstva u Beogradu početkom 1946. za iznajmljenu su sobu mjesečno plaćali 3 000 dinara ili 15 funti, pri čemu je bilo uključeno i čišćenje. Stanovi koje su unajmljivali oženjeni službenici plaćali su se od 1 300 do 8 000 din, tj. od 6 do 40 funti mjesečno.

Za hranu se prosječno izdvajalo do 4 000 dinara ili 20 funti po osobi, uključujući i "hranu za slugu", koju su radili za 2 000 do 4 000 mjesečno.³¹ Ove cijene su smatrane prilično visokima.

Krajem 1945. prosječni mjesečni budžet oženjenog para s diplomatskim statusom iznosio je u Jugoslaviji 43.770 dinara (za stan, hranu i pomoćno kućno osoblje), u slučaju kuće, cijena je rasla na 50.000 din. Sličnu ocjenu o skupoći života nalazimo i u izvještajima iz 1948. kada se kaže da su troškovi života u Jugoslaviji tri puta veći nego u Londonu.³²

---

o još nečemu, jer se u spisima Foreign Officea iz 1947. navodi da je Zollner te godine "osuđen za djelo počinjeno u travnju 1946., a prema zakonu koji je donesen u listopadu 1946.". U istoj kraćoj notici stoji: "Očito ga Jugoslaveni smatraju velikim agentom", i traže od njega da im kaže gdje se nalazi zakopano zlato "na koje je pravo polagala Vlada Njegova Veličanstva". Nedavno deklasificirani dokumenti u Public Record Officeu pokazuju da je Zollner zaista bio u vezi s navedenim zlatom. Riječ je o zlatu britanske vlade koje je William Hudson, prvi britanski oficir za vezu, 1941. trebao isporučiti generalu Draži Mihailoviću, ali ga je skrio negdje u Srbiji i nakon rata preko Zollnera uspio doći do jednoga njegova dijela. Zollnerovu akciju otkrila je jugoslavenska policija, a Hudson je, prema 'gentlemanskom sporazumu', izbjegavši suđenje, do kraja života, 1995., živio u Južnoj Africi. (Prema članku Gvozdena OTAŠEVIĆA u *Politici* (Beograd) od 17. VIII. 2005. O akciji spašavanja zlata pisao je u romansiranom obliku Lawrence Durell, pedesetih godina službenik u informativnom odjelu Britanskog veleposlanstva u Beogradu: *White Eagle over the Serbia*. Faber&Faber, London 1957.

²⁹ HDA, PV NRH, Konzularni odjel, Opći spisi, 1948, kut. 294, spis od 3. VIII. 1948.

³⁰ Isto, spis od 8. VII. 1948.

³¹ Plaća knjižničara u British Councilu bila je 15 funti mjesečno. Plaće namještenika u Jugoslaviji u to vrijeme kretale su se od 1 800 za pomoćno do 6 000 za rukovodeće državno osoblje.

³² TNA: PRO, FO 371/72595, R 13548, spis od 24. XI. 1948.

Diplomatsko osoblje se, u uvjetima kada je u Jugoslaviji postojala zajamčena odnosno racionirana nabava za njezine građane, opskrbljivalo u tzv. diplomatskim magazinima.³³ U Zagrebu su takvi magazini postojali u Nikolićevoj ulici br. 14 i u Boškovićevoj ulici br. 36. Potrošačke knjižice diplomatskom osoblju – konzulima i vicekonzulima - a kasnije i svima zaposlenima u konzulatu, izdavalo je Ministarstvo trgovine i opskrbe. Tablica za diplomatsko osoblje izgledala je ovako: u I. kategoriji su bili veleposlanik i poslanici, u II. službenici s diplomatskim statusom - generalni konzul, vicekonzul i konzularni agenti, u III. kategoriju pripadali su ostali zaposleni, bez pomoćnog osoblja. Tako je npr. tablica ‘Poduzeća za opskrbu diplomatskog zbora’ u Boškovićevoj ulici, u listopadu 1948. predviđala da se jednom nedjeljno I. kategoriji dodjeljuje 2 kg mesa, II. kategoriji 1,4, a III. kategoriji 0,25 kg. Ili, nedjeljno je I. kategorija dobivala 7 komada jaja, II. i III. kategorija po 5 komada. Šećer se tada dodjeljivao u iznosu od 1,5 kg mjesečno I. kategoriji, 1 kg II. i 0,5 kg III. kategoriji.³⁴

U rujnu 1948. bilo je pokušaja da se ograniči broj onih koji su se u njima mogli opskrbljivati, ali se nakon prijatnji reciprocitetom od toga odustalo.³⁵

Svakodnevne uvjete života britanskog diplomatskog osoblja oslikao je u *Daily Telegraphu* R. Churchill početkom 1946. ilustracijom tečaja dinara. Ocijenio je da se jugoslavenska vlada trudi držati tečaj od 50 dinara za jedan američki dolar i 200 za jednu britansku funtu, što je “potpuno nerealno”. State Department je “nakon besplodnih razgovora” s jugoslavenskim vlastima odlučio plaćati svoje službene predstavnike u dolarima koje oni potom mijenjaju na crnom tržištu po 220 dinara. Kako je britanska vlada odbila učiniti isto, njezinu je osoblju puno gore. Jer, kako je Churchill rekao jedan službenik veleposlanstva: “Kada plaćamo piće, Amerikanca jedna runda košta dolar, a mene košta četiri.”³⁶

³³ Prema uredbi savezne vlade iz listopada 1945. ministar trgovine i opskrbe bio je ovlašten za osnivanje državnih magazina/prodavaonica “za snabdijevanje diplomatskog kora i ostalih reprezentativnih tijela i osoba životnim namirnicama”. Magazini su ukinuti u jesen 1950., a tijekom 1951. i 1952. postupno se napušta sustav racionirane opskrbe. Sustav opskrbe hranom počivao je na nekoliko vrsta potrošačkih knjižica, pri čemu su npr. oznake R1 i R2 označavale najveću količinu hrane. Imali su ih radnici, najviši državni funkcionari i službenici, sveučilišni profesori, kulturni radnici i - predstavnici diplomatskog kora. Prema: Marijan MATICKA, “Opskrba stanovništva u Hrvatskoj od 1945. do 1953. godine”, *Zbornik Mirjane Gross*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1999., 392.

³⁴ Mimo redovitih količina u posebnim prilikama su tražene dodatne, kao npr. za Božić kada je 22. XII. 1946. vicekonzul Kay zatražio od Kabineta da se za osoblje konzulata nabavi četiri šunke ukupne težine 25 kg.

³⁵ Okružnicom Ministarstva inostranih poslova u Beogradu od 12. X. 1948. obavještava se da “za sada ne bi bilo oportuno” ukidanje te se svi i dalje opskrbljuju kao diplomatsko osoblje. HDA, PV NRH, Konzularni odjel, Opći spisi, kut 296.

³⁶ TNA: PRO, FO 371/59425, R 1107, ‘The Future of Jugoslavia’.

II. Hrvatska u diplomatskim izvještajima

Konzulati u Zagrebu i Splitu redovito su dostavljali svoje izvještaje beogradskom veleposlanstvu koje je na temelju njih te izvještaja ostalih britanskih konzulata sastavljalo cjelovite analize o stanju o Jugoslaviji. Prinose konzulata ovim izvještajima obično je navođen citatima a nekoliko puta veleposlanik Stevenson je dostavio i potpune izvještaje generalnog konzula C. Wakefield-Harreya. Riječ je bila o njihovim različitim ocjenama u slučaju gradskih izbora u Zagrebu u listopadu 1945., o stupnju potpore koju vlast ima u Hrvatskoj, a različito su vidjeli i pristup rješavanju nesporazuma oko posjeta britanskih parlamentaraca u studenom iste godine, kao što se nisu suglasili ni u procjeni situacije oko tzv. pregovora vlasti i opozicije 1946. i 1947. godine. Kako se FO priklanjao ocjenama veleposlanika Stevensona, o Wakefield-Harreyu se uvriježilo mišljenje da je 'zastupnik opozicije' odnosno da u analizi ponavlja samo stajališta opozicije. Iščitanje Wakefield-Harreyevih izvještaja zaista upućuje na osobu koja vrlo kritički promatra uspostavljeni sustav vlasti u Hrvatskoj/Jugoslaviji i ne vidi u njemu išta dobrog za građane. On se zgraža nad upotrebom sudstva za političke ciljeve, državnim intervencijama u kulturi, političkim čistkama u školstvu kao i nad nekompetentnošću osoba u tijelima vlasti. Rječnik koji koristi opisujući političko stanje (tiranija, teror i sl.), općenitost primjedbi o mentalitetu vladajuće garniture, kojeg su, prema njemu, izrazita obilježja licemjerstvo i brutalnost, te njegovo razumijevanje povijesno-civilizacijskih razlikovanja 'Istoka' i 'Zapada' govore i o snažnom protu-komunizmu. Usredotočenost na zbivanja u Hrvatskoj iz takve vizure dovela je u razdoblju njegova službovanja u Zagrebu do neusklađenosti pa i nesuglasica između njega, beogradskog veleposlanstva i FO-a, odnosno službenika zaduženih za Jugoslaviju u njegovu Južnom odjelu. Konzul na jednoj te veleposlanik Stevenson i FO na drugoj strani, različito su ocjenjivali i poziciju konstitutivnih naroda u Jugoslaviji. Beogradski izvještaji te FO-ove analize često su kao pozitivnu činjenicu naglašavali da je Jugoslavija federacija, koja doduše praktično tako još ne funkcionira ali niti jedan narod u njoj nije povlašten. To što je Josip Broz Tito, kao Hrvat, formalno i stvarno glavna osoba u državi i što se u partijskom *politbiro*u nalaze predstavnici svih naroda, bili su im dodatni dokazi o promijenjenim, odnosno boljim međunacionalnim odnosima. Wakefield-Harrey je, pak, naglašavao frustraciju Hrvata koji ni ovaj put nisu ispunili svoj povijesni cilj, vlastitu državu. Pri tome je inzistirao i na povijesno-kulturološkoj dimenziji Hrvatske kao dijela 'Zapada'. Ta posebnost Hrvatske gubila se u sumarnim izvještajima o Jugoslaviji pri čemu su veleposlanici u Beogradu državu Jugoslaviju redovito svrstavali u 'Balkan', objašnjavajući i time neke njezine tadašnje demokratske nedostatke.

Mimo mogućih/vjerojatnih osobnih sklonosti za sredinu u kojoj su djelovali i Wakefield-Harrey na jednoj te Stevenson (kasnije Peake) na drugoj strani, dio razlika u procjenjivanju situacije u Hrvatskoj objašnjiv je i povijesno-političkim kontekstom. Veći britanski interes za Hrvatsku primjetan je tijekom 1945., kada se još uvijek očekuje zajednički istup opo-

zicije na izborima pri čemu Zagreb, kao središte Hrvatske seljačke stranke (HSS) i Šubašićeva pretpostavljena izborna baza, imaju ogromnu stvarnu i simboličku važnost. Razjedinjenost HSS-a te relativno visok postotak glasova koje je Narodna fronta (NF) dobila u Hrvatskoj, utjecali su da Veleposlanstvo ubrzo izgubi zanimanje za Wakefield-Harreyeve procjene koje su potporu režimu predstavljale minimalnom. Također, razina i vrsta kontakata koje je imalo Veleposlanstvo bili su drukčiji od onih konzularnih. Beograd kao središte vlasti i moći u tada jako centraliziranoj državi imao je također svoju opoziciju te su Stevensonovi izvještaji, nužno posredovani i osobnim kontaktima s njima. Njegovi izvještaji bili su uglavnom izbalansiran prikaz djelovanja vlasti i opozicije pri čemu je tijekom vremena – i promjena koje je sustav nametnuo opoziciji – prostor posvećivan ovim drugim snagama sve manji. Za održavanje normalnih odnosa s postojećim poretkom, veleposlanici su nužno morali akceptirati i neke njegove pomake, a konzulovi izvještaji iz Zagreba ponekad su narušavali pažljivo i pragmatično složenu sliku. Pogled iz zagrebačke perspektive – pri čemu je bilo zorno da vlast u Hrvatskoj predstavlja samo dio jedinstvenog i discipliniranog partijskog središta u Beogradu, odnosno CK KPJ – konzulu Wakefield-Harreyu nije izgledao optimistično. Njegova sklonost povijesno-kulturološkim analogijama i osjetljivost za stradanja političkih protivnika režima dominirala je izvještajima tijekom njegova mandata. Sklonost da ‘progovara argumentima zagrebačke opozicije’ u FO-u je pripisana i prethodniku Wakefield-Harreya, Peteru Harrissonu. Ni nasljednik Wakefield-Harreya, Ralph Cornwallis Stevenson nije bio manje kritičan u analizi sustava koji mu je od 1948. bio okružje. Prema njemu, protagonisti te vlasti bili su socijalno neosjetljivi i okrutni, iako nešto manje nego sovjetski boljševici prije trideset godina. Primjetna je i njegova upućenost u povijest ‘hrvatskog pitanja’ te naklonost za “ideale slobode i nezavisnosti koji su hrvatski narod inspirirali stoljećima”. Konzul Stevenson nije 1948. smatrao da režim ima podršku stanovništva a nade ‘zagrebačke reakcije’ u rat koji će se možda dogoditi, prema njemu, nade su u spas od nemilog sustava.

1. Izvještaji Generalnog konzulata u Zagrebu 1945. - 1948.

Izvještaj od 28. lipnja 1945.

Izvještavajući o razgovoru s Mladenom Ivekovićem, ministrom industrije i Eduardom Čalićem, ministrom trgovine, 28. lipnja 1945., Peter Harrisson je napisao da “njihova politika prikazana u glavnim obrisima izgleda dovoljno privlačno na papiru; ali tako izgleda i većina svih politika”.³⁷ Od njih je dobio uvjerenja da će britanski interesi u nekim poduzećima i računi u lokalnim bankama biti poštovani. Ipak, bile su to samo načelne izjave, piše Harrisson, jer i sami su priznali da još nemaju cjelovit pregled industrijskih i

³⁷ TNA: PRO, FO 371/48858, Izvještaj od 30. VI. 1945., 1.

trgovačkih poslova. Iveković je rekao da hrvatska vlada preuzima poduzeća koja su prije rata bila državna kao i 'neprijateljsko vlasništvo', a da će se privatno vlasništvo i poduzetništvo poštovati. Harrisson je uz ovo stavio napomenu da se ovdje fraza "neprijatelj" shvaća veoma široko i da može obuhvatiti "mnoštvo 'grešnika'". On dalje piše da iako je Iveković "pun dobrih namjera, 'nekoliko lijevih grešaka' u pitanju nekih stranih koncerna na koje se osvrnuo", nisu baš bile neznatne. Jer, npr. uhićenje upravitelja švedske proizvodnje šibica može se uzeti kao primjer. Iveković je opovrgnuo postojanje 'komesara' u poduzećima, rekavši da se oni jedino postavljaju u slučajevima kada država preuzima upravljanje, a to se događa samo u spomenutim slučajevima. Rekao je da će svako poduzeće imati "radnički savjet, koji se službeno ne smije miješati u poslove uprave, osim što može davati prijedloge". Čalić je Harrissona obavijestio da sva vanjska trgovina ide preko ministarstva u Beogradu "koje daje dopuštenja i hrvatskoj vladi". Procjenjivao je da će žetva te godine biti tek 40% od one 1940., najviše zbog ratnih okolnosti u Slavoniji i Srijemu u proljeće kada je bila sezona sijanja, ali je problem i suša koja upravo traje. Trebat će zato pomoć iz inozemstva za prehranu oko milijun ljudi, ali i tada će se hrana morati racionirati. Govorio je i o količinama koje se planiraju dodjeljivati, npr. najmanje 600 grama kruha dnevno za gradsko stanovništvo, a radnici na teškim poslovima imat će više. Na Harrissonovo pitanje zašto su još uvijek zatvorene trgovine u gradu, rekao je "da trgovci ne žele prodavati za kune", ali je Harrisson to stavio u pitanje u svom izvještaju. S ministricom financija Ankom Berus razgovarao je o predstojećoj zamjeni novčanica u cijeloj državi.

Harrisson je napisao da crno tržište još dominira te prenio neke zagrebačke cijene, između ostalog da jedan kilogram krumpira stoji 12.000 kuna. Prema sadašnjem tečaju crnog tržišta dolar će se mijenjati za 200 dinara, a službeni je 1 dolar za 50 dinara.³⁸ Očito je da se ovdje jako računa na UNRRA-u jer je "teško uvjeriti seljake, kao i drugdje, da prodaju viškove", a istodobno "postoji i uvjerenje pothranjeno propagandom i samozavaravanjem u partizanskim krugovima da će Sovjetski Savez biti sposoban da im pomogne u svemu što trebaju". Ipak, znatan dio stanovništva misli da bi prijateljstvo sa Sjedinjenim Američkim Državama i Velikom Britanijom "više pridonijelo obnovi zemlje".

Izvještaj od 25. listopada 1945.

Generalni konzul C. Wakefield-Harrey je iz Zagreba 25. listopada uputio izvještaj o svom posjetu zasjedanju nove gradske skupštine izabrane na izborima 14. listopada. Pohvalio se jačinom pljeska koji je dobio kada je gradonačelnik predstavljao razne goste: "Osim dr. Bakarića, dobio sam nesumnjivo najiskrenije ovacije."³⁹

³⁸ Isto, 2.

³⁹ TNA: PRO, FO 371/48874.

Procedura na skupštini bila je prema njemu “perfektna kombinacija ruskih metoda i zapadne vanjštine”, bilo je mnogo zbrke oko tajnoga glasanja a na kraju, sve predložene osobe su bile i izabrane, a gradonačelnik je, nakon što je proglašen izabranim, “odmah izvadio iz džepa govor koji je pripremio za tu priliku”.

Konzul je priložio i prijevod letka koji je kružio Zagrebom i u kojemu se tvrdilo da nasuprot službenim informacijama daje pravi prikaz izbornih rezultata za gradsku skupštinu. Prema onome što je čuo od povjerljivih osoba “sklon je prihvatiti da su brojke iz letka točne” jer treba znati da su mnogi glasovali za Narodnu frontu iz straha, pa broj onih koji su bili za nju stvarno, sigurno je malen. Letak, potpisan ‘Vodstvo HSS’ navodio je da je broj onih koji su glasovali za NF u Zagrebu - 28.005 (16,67%), broj “namjerno pogrešnih” - 67.355, “uzdržalo se od glasovanja” - 72.643. Prema letku, “namjerno pogrešnih” bilo je 40,9%, a nije glasovalo 43,24%. U pojedinim dijelovima grada broj poništenih listića približavao se navodno i 60%.⁴⁰

Kada je stigao ovaj izvještaj, u Foreign Officeu su shvatili da je i priložena Harrissonova analiza izbora načinjena na temelju tog letka. Njegov izvještaj ocijenjen je zanimljivim, ali i malo pretjeranim, jer, stoji u jednoj zabilješci, kao da Harrisson ima predrasuda: čudna je brojka poništenih listića, službene vijesti “govore potpuno drukčije”. Dosadašnje vijesti su, stoji u zabilješci FO-a, govorile da se izborima u Zagrebu odazvalo dosta birača i da ih je mnogo glasovalo za Frontu, uostalom, samo je jedna stranka bila na njima. Konzulatu je predbačeno da nema pravi uvid u situaciju odnosno da informacije o događajima u Zagrebu “dobiva iz druge ruke”, tj. od osoba koje su potpuno nesklone režimu. Nešto opravdanja vidjeli su u tome da je Wakefield-Harrey tek došao u Zagreb.⁴¹ Tražili su i Stevensonovo mišljenje o Harrissonovu izvještaju, koji “ako je točan” onda govori da su izbori “bili namješteni preko granica čak i balkanske pristojnosti”, kao i o općem stanju u Hrvatskoj. Osobito ih je u tom kontekstu zanimalo koliko je uspješna opozicija Katoličke crkve prema režimu i ostaje li hrvatsko seljaštvo i dalje lojalno Vladku Mačeku i liderima HSS-a. Isto tako, pitali su je li on uvjeren da je većina Hrvata voljna prihvatiti ideju federativne Jugoslavije ili je “snaga separatizma još uvijek tako jaka kako bi neki emigranti htjeli da vjerujemo”.⁴²

⁴⁰ TNA: PRO, FO 371/48877.

⁴¹ TNA: PRO, FO 371/48877, R 19515 i 19576. Bilješka od 22. XI. 1945. U izvještaju iz Beograda od 25. XI. stajalo je da se trenutno HSS “reformira” – T. Jančiković će biti predsjednik, F. Gaži tajnik a I. Šubašić i J. Šutej će se privremeno povući. Nešto se radi i oko povratka V. Mačeka, ali, stoji u izvještaju, on ne bi imao aktivnu ulogu u stranci. Zapisano je i da je “oko ovoga pitan SSSR”, što je netko u Foreign Officeu komentirao s “da ne vidi zašto bi ‘Rusi’ trebali biti o tome obavješteni”. TNA: PRO, FO 371/48875, R 19983.

⁴² TNA: PRO, FO 371/48877, Dopis od 30. XI. 1945.

Izveštaj od 15. veljače 1946.

Oslanjajući se temeljito na konzulove izvještaje, veleposlanik R. Stevenson je u veljači 1946. načinio veći izvještaj o događajima u Hrvatskoj u 1945. godini.

Uspoređujući u nekim aspektima situaciju u dvama gradovima, Stevenson naglašava da su slične prilike i u Zagrebu i u Beogradu, osim što "možda postojanje relativno brojnije i kultiviranije srednje klase u Zagrebu čini očividnijim divljačke mjere represije koje režim poduzima protiv tog sloja".⁴³

Dalje je citirao generalnog konzula koji se osobito zgražao nad upotrebom sudova u Hrvatskoj "za potpuno političke ciljeve", bez obzira je li riječ o suđenjima kolaborantima, švercerima i ratnim profiterima: "Svako načelo civilizirane pravne i zakonske procedure povrijeđeno je u tim suđenjima. Ne samo da je javni tužitelj osobno pisao novinama i tumačio krivnju te zahtijevao oštre kazne za zatvorenike kojima suđenje još nije počelo, ne samo da je u sudu bilo svjetine koja je za vrijeme suđenja vikala "raskomadati ga", "staviti u lance", nego se i suce smjenjuje i zatvara ako pokažu znakove oklijevanja. Naveo je jedan ilustrativan primjer. U nedavnom suđenju zatvorenik je bio oslobođen optužbe, sudac smijenjen i kasnije i sam dobio nekoliko godina zatvora. Javni tužitelj odredio je drugo suđenje na kojemu je novi sudac izrekao kaznu od 20 godina. I ovaj sudac je smijenjen a nakon kampanje u novinama optuženiku s početka priče zakazano je daljnje suđenje. "Ovaj put je kazna bila smrtna."

Stevenson je prenio i konzulov prikaz izbora studentskih odbora na Sveučilištu u Zagrebu. Isprva je, pisao je on, bio postignut sporazum da se osim kandidata Narodne fronte kandidiraju i predstavnici 'opozicije'. Ipak, na sastanku na kojemu se dogovarala procedura izbora bili su samo članovi Komunističke partije, koji su prema konzulu, činili manjinu u studentskoj populaciji, i samo jedan predstavnik opozicije. "On je tada odustao od kandidature." U međuvremenu, ispred prostorije započela je tučnjava između studenata koji su željeli ući i članova KP-a koji su ih sprječavali. Pojavila se OZN-a koja je odvela nekolicinu studenata.⁴⁴

Imenovanje Andrije Štampara za rektora Sveučilišta je 'liberalan' potez, ali samo po sebi nije jamstvo za promjene, osobito zato što i sam rektor privatno izražava sumnju u dugotrajnost svog mandata.

I stanje u novinstvu doživjelo je oštru konzulovu ocjenu: "Jugoslavenski urednici danas su servilni kopiratelji metoda Goebelsa i nikakva pomisao ili sugestija nije dopuštena ako nije usklađena s tom pervertiranom i rigidnom doktrinom iza koje je skrivena gruba realnost moći." On dalje ocjenjuje: "Katolička crkva je ona oko koje se sada okupljaju hrvatski seljaci, jer nemaju svoju stranku. Oni su i dalje lojalni Mačeku ali se više ne usu-

⁴³ TNA: PRO, FO 371/59425, R 2481, Izvještaj od 15. II. 1946., 1.

⁴⁴ TNA: PRO, FO 371/59425, R 2481, Izvještaj od 15. II. 1946., 1. (Više o tome: Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1945. - 1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996., 119.)

đuju stavljati njegove slike na zidove ili govoriti o njemu osim šapatom.”⁴⁵ Hrvatska seljačka stranka, koja je nekad dobivala 80% glasova birača, sada je uništena a njezina ‘frakcija’⁴⁶ koja sudjeluje u vlasti, prema konzulu, nema pravu potporu seljaka i što je više vlast “podmićuje”, ona će biti sve omražena. Njezino vodstvo “u svakom je slučaju mnogo inferiornije od vođa stare stranke.”

O političkoj mobilizaciji stanovništva konzul je progovorio analizom “demonstracija” tj. javnih skupova i mitinga: “Od svih slojeva stanovništva, uključujući i sveučilišne profesore, zahtijeva se sudjelovanje, ali stalna je samo svjetina. Plakati koji zahtijevaju osudu nadbiskupa Stepinca zalijepljeni su posvuda po gradu.” Članci u novinama također traže i očito je da će se ići na suđenje, “ma kako glup bio taj potez vlasti”, zaključuje konzul.

Izvještaj od 5. lipnja 1946.

Konzulov izvještaj je popraćen prijevodom pisma upućenog ministru Bevinu od “Predstavnik HSS u zemlji”. U njemu nema ništa novo, napisao je konzul, ali dobro oslikava pozadinu pritiska na članove HSS-a, kao i osuda Ivana Bernardića, urednika lista *Narodni glas* Marije Radić, a koji je osuđen na dvanaest godina zatvora.

Izvijestio je i o “tragičnoj sudbini gospođe Devčić Radić, kćeri Stjepana Radića i sestre gđe. Košutić⁴⁷ (čiji je muž u zatvoru bez optužbe i suđenja) koja je počinila samoubojstvo prije nekoliko dana. Kada je OZN-a došla da je uhapsi ona je tražila da ode u drugu sobu gdje se objesila”. Njezin nećak, Stjepan Radić, ekstradiran je iz Praga “izgleda, na Titov zahtjev”.

Pismo ministru Ernestu Bevinu datirano je 21. svibnja 1946. i na dvije stranice se “u ime HSS-a i predsjednika Mačeka” protestira zbog položaja hrvatskog naroda, metoda vladanja KPJ i poziva na legitimitet pravog vođe hrvatskog naroda, V. Mačeka koji je “zadnjih 15 godina dobivao 100% biračkih glasova”. Traži se pomoć Velike Britanije i SAD-a, osobito u održavanju slobodnih izbora i povratku Mačeka. “Naš narod, Vaša Ekscelencijo, ne može se sam suprotstaviti takvom teroru bez nečije pomoći. Očekujemo pomoć cijelog demokratskog svijeta, posebno vaših velikih demokratskih zemalja. Naš narod danas više nego ikad prije želi slobodu o kojoj se danas mnogo govori ali koja ovdje ne postoji.” Pismo završava molbom da se proslijedi i State Departmentu i izjavom da nisu u mogućnosti “potpisati milijune ljudi koji čekaju vašu pomoć i zaštitu, zbog straha od terora KP”.

⁴⁵ Isto, 2.

⁴⁶ Misli na Hrvatsku republikansku seljačku stranku, čije je vodstvo od 1943. na slobodnom partizanskom području djelovalo kao Izvršni odbor HSS-a. Bili su pod potpunim utjecajem KPJ/KPH. U jesen 1945. mijenjaju naziv u HRSS.

⁴⁷ Izvještaj konzula o razgovoru s Mirom Košutić u vezi s progonom obitelji Radić u Foreign Officeu je rezultirao preporukom da se o tome govori na BBC-ju, ali da se ne navodi izvor informacija. Kasnije se uspostavilo da BBC nije bio zainteresiran za objavljivanje. TNA: PRO, FO 371/59532, spisi od 26. VIII i 25. IX. 1946.

Na nedavnom putovanju do Dalmacije konzul, prema ovom izvještaju, nije vidio nikakvih neobičnih događaja, ali je čuo da u udaljenijim mjestima ima sukoba između vlasti i "neprijateljski raspoloženih seljaka".

Izvijestio je i o svojim razgovorima s Bakarićem o mogućem skorom održavanju izbora za Sabor, a koje je Bakarić "najavljivao već nekoliko puta". Sada mu je rečeno da bi se trebali održati u jesen, nakon usvajanja izbornog zakona. "U međuvremenu, vlada dr. Bakarića, nedavno rekonstruirana, radi bez nominalnog mandata od naroda, jer nikakvi izbori u Hrvatskoj nisu održani od oslobođenja. Oklijevanje vlasti da ih održi jasna je indikacija da su svjesni da stoje nad provalijom narodnog odbijanja."⁴⁸

Konzul je pratio i održavanje sindikalnog kongresa⁴⁹ u Zagrebu te uočio "neobičnu pojavu", nastup generala Rade Žigića za govornicom. "Njegov kao sabljom odsječan govor imao je za cilj potaknuti neprijateljstvo prema Zapadnim silama i to čini jasnim činjenicu da je vojska instruirana da ne ostavlja sumnje u narodu o tome da je zemlja čvrsto vezana uz komunistički blok." Radnike je Žigić, prema konzulu, upozorio da moraju puno raditi i podržavati Armiju te rekao da se "izvan Jugoslavije mnogi često pitaju zašto mi imamo tako veliku vojsku. Takvo pitanje od strane talijanskih imperijalista nije važno, ali od zemalja koje su do jučer bile saveznice u borbi protiv fašizma, ono je uvredljivo. Jugoslavenska armija je potrebna da od stranih imperijalista zaštiti ono što je postignuto jugoslavenskom krvi. Svatko tko pokuša promoliti nos u Jugoslaviju neće otići nedirnete glave".

Za vrijeme nedavnog posjeta Tita Zagrebu, o kojemu je u novinama najavljeno da će se on "sresti na ručku u hotelu Dubrovnik s oficirima Druge armije" dogodilo se, piše Wakefield-Harrey, da je s njime bilo tek nekoliko, "petorica najviših oficira", dok su drugi "bez oružja u drugoj prostoriji, čekali svoj obrok dok Tito nije otišao".

Opće je stanje takvo, napisao je konzul, da nema "nikakvih znakova o pomirenju režima i naroda".

Izvještaj od 24. lipnja 1946.

Sredinom 1946., konzul je izvijestio o progonu u zagrebačkim školama navodeći da je u nekoliko mjeseci uhićeno 200 polaznika, a 60 izbačeno iz škola, na godinu dana ili trajno. Posebno mjesto u "hajci" dao je SKOJ-u, za čije je članstvo rekao da je "formalno tajno" i da procjenjuje da je u njemu oko 5% srednjoškolske omladine, koja je pak masovno zastupljena u organizaciji Narodne srednjoškolske omladine, "jer je to obvezno". Mnogi od izbačenih srednjoškolaca su bili članovi odbora NSO-a, izabrani neposredno nakon oslobođenja u vodstvo ove organizacije "zbog dobrog držanja za vrijeme rata". Ali, sada ih se optužuje da su "klerikalci i monarhisti",

⁴⁸ TNA: PRO, FO 371/59532, Izvještaj od 5. VI. 1946., 1.

⁴⁹ Riječ je o Prvom zemaljskom kongresu Jedinstvenih sindikata radnika i namještenika za Hrvatsku, održanom 26. - 28. svibnja 1946.

dok se optužbe o “fašizmu” rijetko čuju. Jedan omladinac mu je rekao da su Skojevcu “ološ u školskoj populaciji”, čije su metode nespretne i grube te da teško šire svoj utjecaj u školske mase. Zato bi se ovaj progon mogao tumačiti kao oblik frustracije.⁵⁰

Na omladinskim sastancima, piše dalje konzul, ovim su omladincima izričane optužbe da su “nedemokratski i neprijateljski orijentirani prema novoj Jugoslaviji i njezinim narodima, da su simpatizeri prijašnjeg kralja, zajedno s klerikalcima i drugim reakcionarima”. Na kraju sastanka “usvojene su rezolucije u kojima se traži od upravitelja škola da sankcioniraju njihova isključenja. Njihova odluka ide u Ministarstvo na odobrenje”.

Naveo je i slučaj omladinca koji je u zatvoru uvjeravan da potpiše izjavu u kojoj stoji da su “on i još neki drugi učenici simpatizeri zapadnih demokracija” i koji je, nakon odbijanja, bio izvrnut fizičkoj torturi.

Pritisak na učenike ne ide samo na ovaj način, naveo je konzul. Ima mnogo potkupljivanja u obliku izleta, slobodnih dana, a sve da bi se “korumpirali oni mladi koji vole slobodu”. “Kakve nade može u zapadnim očima biti za društvo građeno na ovakvim temeljima?” zaključio je konzul svoj izvještaj.⁵¹

Izvještaj od 27. studenog 1946.

Nakon godinu dana službe u Zagrebu generalni konzul je ponudio svoje viđenje “izvjesnih psiholoških aspekata komunističke revolucije” u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

“U ovom razdoblju vidio sam da je u Hrvatskoj uspostavljena tiranija čija moć seže u svaki kutak misli i volje naroda a u cilju da se zakoči svaki impuls koji komunistička vlast smatra nepoželjnim. Razdoblje se završava izborima na kojima je, kako je objavljeno, u nekim krajevima glasalo čak 100% birača. Drugim riječima, završava terorom koji je postigao savršenstvo u akciji, terorom koji se provodi lukavstvom i tajnošću koju Europljani jedva mogu zamisliti a još manje, iskusiti. Europski narodi, odrasli u slobodi i sa skoro nesvjesnim povjerenjem prema vlastima, često su naivni u prosudbama koje se tiču ovakvih pitanja jer mnogo toga uzimaju ‘zdravo za gotovo’. Teror o kojemu govorim, ustvari je vrlo brižljivo skriven kao što su i moć i ličnosti Komunističke partije skriveni u strukturi države koja sve pokriva. Ove metode uključuju torturu i neljudski tretman u koncentracijskim logorima, deportaciju, denuncijaciju, diskriminaciju, nesigurnost, nemilosrdnu i najfiniju mrežu partijskih i policijskih špijuna. Oni su instruirani da u stanovništvo unose strah i vješto stimuliraju masovnu histeriju, da unište svaku želju za objektivnom istinom, kao i svaku osobnost i želju za samo-izražavanjem – a što je temelj zapadne civilizacije.”⁵²

⁵⁰ TNA: PRO, FO 371/59387, Izvještaj od 24. VI. 1946., 1.

⁵¹ Isto, 2.

⁵² TNA: PRO, FO 371/59532, R 18433, Izvještaj od 27. XI. 1946., 1.

Dalje konzul govori o nepostojanju ljudskih sloboda u ovakvom sustavu: "U komunističkom sustavu čovjek mora biti sredstvo i samo sredstvo. Ako je još nešto drugo - onda je opasan." To, prema njemu, neizbježno vodi stanju društvenih odnosa koje obilježava hipokrizija. "Istočno-komunistička civilizacija je utemeljena na potpunom odbijanju svih pravila ponašanja čovjeka prema čovjeku koje kod nas na Zapadu smatramo temeljnim za međusobne odnose čak i onda kad ih se potpuno ne pridržavamo." To znači da ponašanje koje "mi odbijamo kao nepoželjno i loše, u Istočnoj Europi može biti čak i nagrađeno". Jer, ovdje "lojalnost prijatelju, istini, osobnim idealima, sve to može čovjeka obilježiti kao javnog neprijatelja i značiti njegovo uništenje. Političko nezadovoljstvo ili otpadništvo smatra se izrazom izdaje i može značiti smrt".

Wakefield-Harrey zatim objašnjava kako takav sustav nužno traži drukčije ponašanje stranaca, osobito zapadnjaka. "Kad se srećemo s tim ljudima moramo se osloboditi naših navika u ponašanju koje su uobičajene i refleksne. Moramo prihvatiti novi pristup pri čemu prosuđujemo komunističko ponašanje ne prema našim etičkim vrijednostima nego treba imati u vidu njegovu pozadinu i odraz istoga na naše interese. Nakon svega, koje drugo načelo i ostaje?"

Konzul smatra da je u dosadašnjim programima BBC-ja malo pažnje bilo posvećeno tom aspektu revolucije u Jugoslaviji te predlaže da se o tome ubuduće vodi briga jer "takva revolucija postiže se jedino promjenom pravila ponašanja." Potom nastavlja: "Licemjerstvo i lažljivost komunista nisu osobine o kojima bismo mi trebali izražavati ikakvu moralnu prosudbu, ali bili bismo glupi da čekamo iskusiti ih nego treba uvijek pretpostavljati da one već postoje. Mi se moramo zapravo naučiti 'realizmu' koji nama može izgledati ciničan ali je on prirodan i neizbježan za obične ljude stavljene u teške uvjete i koji si ne mogu priuštiti niti istinu niti materijalno bogatstvo, slobodu i ideale koji su dio naših života."⁵³

Izvještaj od 20. siječnja 1947.

Konzul je početkom 1947. godine javljao o korupciji u republičkim i gradskim poduzećima i institucijama u Zagrebu: u Gradskoj upravi narodnih dobara /GUND/, u Narodnom magazinu /NA-MI/ i u Gradskom narodnom odboru. O tome se pisalo u novinama tog doba, a konzul je imao i vlastite izvore informacija.

U korupciji su sudjelovali i članovi Partije, od kojih je nekoliko, prema konzulu, zatvoreno. U GUND-u je za korupciju bilo optuženo 25 osoba, četvorica su osuđeni na smrt, ostali na kazne do 20 godina zatvora. Konzul navodi da je tužitelj u trodnevnom procesu svemu dao političku notu pri-

⁵³ Isto, 2. Ovaj izvještaj je u Foreign Officeu ocijenjen zanimljivim i predložen za širu distribuciju, po Foreign Officeovim ispostavama i Kabinetu, kao što je bila praksa u slučaju svih korisnih analiza. Potom je ova uputa povučena, "nakon rasprave s gospodinom Peakeom", stoji u zabilješci od 9. I. 1947.

kazujući ih kao “ostatke trulog kapitalizma”. On dalje piše da je “razumljiva pojava korupcije” jer su optuženi službenici - većinom predratni kadrovi a među kojima je malo komunista - bili slabo plaćeni a upravljali su sredstvima velike vrijednosti.

O postupku prema optuženima iz gradskog poduzeća NA-MA gdje je uhićeno dvanaest osoba (osmorica među njima su komunisti), većinom računovodstvenih službenika, u novinama se nije pisalo, navodi konzul. Objasnio je to ironičnom polu-rečenicom da je vlastima “očito lakše suditi reaktivarima” – a ne pripadnicima svoga kruga. Konzulu je bilo poznato da je OZN-a uoči uhićenja radila premetačine kuća i stanova zaposlenih, obično kasno uvečer. Oni su bili ozbiljno upozoreni da ne spominju te posjete svojim nadređenima, o kojima su naširoko ispitivani. Oni koji su radili u računovodstvu bili su obvezni donijeti kopije službenih dokumenata. Posljedica ovakve OZN-ine tehnike bila je da niti jedan zaposlenik nije znao kojeg je od njegovih kolega posjetila OZN-a, niti koji je možda izvijestio o njemu. “Krasna atmosfera”, zaključio je Wakefield-Harrey.

Najviše prostora konzul je dao ‘aferi’ u Gradskom narodnom odboru Zagreba jer je smatrao da je borba protiv korupcije zapravo vođena s “planom da se izolira pukovnik /Dragutin/ Saili, gradonačelnik Zagreba kao i njegovi prijatelji”.

On ističe da su “Sailijevi odnosi s ovim konzulatom uvijek bili vrlo srdačni i suradnički. Bezazlen, otvoren, neposredan, Saili je bio nesumnjivo popularan u gradu, ali već neko vrijeme je jasno da je njegova pozicija u Partiji nesigurna”.⁵⁴ Kao dokaz tomu navodi da je u Sabor izabran “samo s nekoliko stotina glasova, nasuprot uobičajenih 7 000 - 8 000 sigurnih glasova za članove Partije. To je bilo jasno upozorenje. Sada je Gradski narodni odbor odbio prihvatiti izvještaje o radu njegovog industrijskog i poljoprivrednog odjela i oformljena je posebna komisija koja treba ispitati njihov navodno sumnjiv rad.” Neki od uhićenih Sailijevi su prijatelji, kaže konzul. Oni će biti optuženi za zloupotrebe u distribuciji roba, a sam Saili vjerojatno će ostati i dalje na funkciji jer je “previše popularan da bi sada bio likvidiran”. ‘Slučaj Saili’ Wakefield-Harrey je tumačio u kontekstu svoje teze da u Hrvatskoj dolazi do prevage “lijeve struje KP na račun umjerenih” pri čemu je Sailija i Bakarića ocjenjivao “umjerenima”. Za Bakarića je napisao da “izgleda nema stvarnog utjecaja”. Na scenu dolaze “sve opskurniji ljudi s bezrezervnim uvjerenjem da se stvari guraju silom”, a u javnosti “vlada apatija i očaj, narod se ponaša kao da je u zatvoru, bez nade da će kazna biti smanjena”.

U prilog svojoj tezi opisao je i događaje na kulturnoj sceni Zagreba, navodeći slučaj izvedbe jedne opere Jakova Gotovca u Hrvatskom narodnom kazalištu. O autoru je rekao da “njegova ratna prošlost nije kao i kod većine zagrebačkih muzičara bez mrlje te je i on dobio određenu vremensku kaznu zabrane javnog djelovanja, ali je nedavno vlast dopustila da se opet bavi svojim radom. U HNK je stavljena na repertoar jedna njegova opera, ali je pri

⁵⁴ TNA: PRO, FO 371/67358, Izvještaj od 20. I. 1947., 1.

četvrtoj izvedbi, 12. siječnja, došlo do prekida predstave jer su je prisutni polaznici Partizanske gimnazije u Zagrebu i grupe članova sindikata svojim vikanjem ometali". Nakon toga oni su, kaže konzul "ispred kazališta zaplesali 'kolo'". Ovo je prema njemu sigurno bilo unaprijed organizirano s ciljem da se javno napadne Gotovac i njegovi poklonici, a da se ne bi moralo pribjeći zabrani izvođenja njegovih radova.

Konzul se bavi i situacijom na selu u Hrvatskoj: "Konstantna ponavljanja opisa konfuzije, korupcije i skrivanja usjeva u novinama tako su uporna da je jasno da je situacija nezdrava. Izgleda da lokalne vlasti imaju teškoća da se okane kapitalističkih navika u razmišljanju te su otimanje, gomilanje i nepovjerenje u vlast navike koje novi režim još nije korigirao. Očito je da u mnogim područjima seoski odbori nisu pod komunističkom kontrolom i izvještaji o ubojstvima i dalje mi stižu."

Izvijestio je i o suđenju 'križarima' i 'mačekovcima' u Sisku gdje se iz izjava optuženih moglo shvatiti da je američki konzulat u Zagrebu bio povezan "s grupom terorista i špijuna", a što impliciraju i kazne jer je od četvorice osuđenih na smrt jedan američki državljanin. Ocjenjujući slučaj montiranim i "nalik moskovskim procesima", naveo je da su optuženi obični seljaci, osim jednog koji je bio predsjednik narodnog odbora u Sisku, i da su priznanja "postignuta ucjenama".

Izveštaj od 9. srpnja 1947.

Oblikovanje Hrvatske po komunističkom modelu, uz "udar na javni i privatni život", "ostavlja malo regionalnih posebnosti" u odnosu na druge prostore kojima također dominiraju komunisti. Paralelno tome "nestaju sve vrijednosti na kojima je demokratska civilizacija Zapada uvijek bila utemeljena, kao što nestaju i ljudi koji odbijaju potisnuti svoje samopoštovanje i skrupule" jer su opasni, pošto insistiraju na istini, napisao je konzul u svom izvještaju s početka srpnja.⁵⁵

Dio svog izvještaja posvetio je stanju duhovnih vrijednosti u takvom sustavu, a čije su "stalne pratilje licemjerje i korupcija". Pri tome je mislio na korupciju svake nezavisnosti i časti potkupljivanjem robama široke potrošnje što je "najodvratniji aspekt komunizma svakome tko se još usuđuje vjerovati da ljude ne pokreću samo najniži porivi". Naveo je u tom kontekstu priče da je sovjetskim delegatima na nedavnom sindikalnom kongresu u Zagreba poklonjeno "mnogo skupocjene odjeće, higijenskih potrepština nedostupnih običnim građanima". "Tako je stvorena klasa servilnih ulizica na kojima režim odmara svoja debela pleća."

Potom konzul piše o prilikama u gradovima gdje se "brzo nastavlja destrukcija ponosa i samopouzdanja, bez kojih nijedan društveni poredak utemeljen na Zapadnim vrijednostima ne može živjeti". Izvijestio je i o gruboj praksi režima da se zaposlene "iznenadno i osorno" premješta neovisno

⁵⁵ TNA: PRO, FO 371/75508, R 10025, Izveštaj od 9. VII. 1947., 1.

o njihovim obiteljskim prilikama: npr. ribari iz Dubrovnika poslani su na rad u Albaniju. Mnogo službenika se bez ikakva pitanja preseljava iz Zagreba u Beograd, "uključujući i cjelokupno osoblje ureda Hrvatskog osiguravajućeg zavoda a koji je čak i za vrijeme srpske hegemonije ostao u Zagrebu". Slične pojave primjetne su i u stambenom zbrinjavanju: iz središta grada se na periferiju Zagreba preseljavaju osobe koje nisu članovi Partije odnosno nisu "povjerljive osobe".

Kolektivizacija poljoprivrede nije odmaknula daleko, ali seljaci su, prema konzulu, već dovedeni u stanje "slijepe pokornosti" odnosno svedeni na "nemoćne robove" koji prodaju državi svoje proizvode za trećinu cijene, a lokalne vlasti, "često potpuno nekompetentne za poljoprivredu" ("postolari, krojači, siledžije"), neprestano ih nadziru. Radna snaga je jako skupa: u Zagrebu se za običnog radnika plaća 60 dinara dnevno, a na selu to je najmanje 70 i seljak još mora dati hranu i piće, zato on ne može unajmiti dovoljno radnika "i mora raditi teško i više no ikad prije". Dakle, uvjeti preživljavanja su teški i nije zato neobično, piše konzul, da ima i ubojstava "tzv. narodnih inspektora i drugih informatora, iako ima mnogo sela gdje su u odborima humani ljudi koji sustav ne primjenjuju okrutno i neotesano a što se od njih očekuje".

Konzul zaključuje: "Opći trend je jasan: posjedovanje će zemlje biti nepogoda, luksuz za koji čovjek mora platiti znojem svoga čela." Prema njemu, režimu su, "iz magle odvratne dvoličnosti očite u sloganima kao što je onaj 'zemlja pripada onima koji je obrađuju'" jedino prihvatljivi oni koji su bez zemlje, tj. radnici, jer je njima lakše manipulirati nego "tvrdoglavim tradicionalnim katoličkim seljakom čija je nezavisnost smisao njegovog života".⁵⁶

Izvještaj od 23. srpnja 1947.

Konzul je u kraćem izvještaju iz lipnja dao informacije za koje je smatrao da mogu biti važne "dobrovoljcima koji dolaze iz Engleske na prugu".⁵⁷ U izvještaju iz srpnja je naveo primjer tipkačice u jednoj zagrebačkoj tvor-

⁵⁶ Isto, 2.

⁵⁷ U ovom upozorenju vjerojatno je riječ o događaju iz lipnja kada su neke Britanke "kolaborale na pruži" Šamac-Sarajevo, što je veleposlanik objasnio teškim uvjetima rada i lošom hranom, osobito vrstama na koje Britanci "nisu navikli". U Izvještaju od 12. VI. 1947. generalni konzul je napisao i da je na to ranije upozorio "neke osobe koje populariziraju odlazak na prugu", ali da nije imao uspjeha. Ova vijest doprla je i do britanskog parlamenta gdje je u kolovozu postavljeno i pitanje pozivaju li se osobe iz Britanije "u vojne internacionalne brigade". (TNA: PRO, FO 371/67361, R 9681, Izvještaj od 12. VI. 1947.) U izgradnji pruge sudjelovalo je u ljetnim mjesecima 1947. i 450 britanskih studenata, većinom ljevičara, među njima i kasnije cijenjeni historičar Edward Thompson. Sljedeće godine bilo ih je i na izgradnji autoputa Zagreb-Beograd. Dolazili su na poziv jugoslavenske vlade, radili obično po dva tjedna na gradilištima, a potom su u grupama od 50 putovali zemljom te obvezno odlazili na more. Britanski diplomatski predstavnici posjećivali su ih tijekom rada i opskrbili ih knjigama, novinama i filmovima. Fred SINGLETON, 'British Youth Brigades in Yugoslavia', *Jugoslovensko-britanski odnosi, Yugoslav-British relations*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1988., 346. - 350.

nici kojoj je rečeno da se javi u Ministarstvo industrije na dobrovoljni rad. U tvornici je radila od 7.00 do 15.00 sati, potom u Ministarstvu do 10.00 navečer. To joj nije plaćeno kao prekovremeni rad, pa se žalila. Otpuštena je i premještena u Vinkovce (na lošije plaćen posao), bez obzira na to što se skrblila za bolesnu majku. Službenica je “izbezumljena”, napisao je konzul, jer ne zna što učiniti, odnosno kako će ona i majka preživjeti u novom mjestu s njezinih 2 200 dinara mjesečne plaće i bez stana. Tvornica u kojoj je radila uopće nije obaviještena o njezinu premještanju, “jednostavno im je rečeno da će ova djevojka biti zamijenjena drugom”. “Toliko o ljudskim pravima u komunizmu”⁵⁸, napisao je konzul. Izvijestio je i o uhićenju 17-godišnjeg poznanika njegova sina s kojim se ovaj družio za vrijeme ljetnog boravka u Zagrebu. Mladić, koji se školovao u inozemstvu i “poučavao engleski”, “očito je”, prema konzulu, “pričao previše o svom školovanju u Engleskoj i svojim vezama sa strancima. U prosincu je uhapšen. Još uvijek je u zatvoru a koliko ja znam protiv njega nisu podnijete nikakve optužbe i nitko ne zna kada i zašto će biti suđen”.

Pisao je i o sudbini poznanika i poslovnog suradnika Konzulata. Nakon što je prije, u novinama, optužen da nije adekvatno preveo neke izjave Siegfrieda Kaschea, njemačkog veleposlanika u Zagrebu za vrijeme rata, tada u istražnom zatvoru, o partizanskom tretmanu njemačkih ratnih zarobljenika, taj ovlaštenu sudski prevoditelj je “ovih dana izgubio posao, bez mogućnosti žalbe”.

Izveštaj od 16. siječnja 1948.

Konzul R. Cornwallis Stevenson je u ovom izvještaju javio o događajima pri dodjeli počasnog članstva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Josipu Brozu Titu, 28. prosinca 1947. u Zagrebu. Ujutro tog dana policija je, navodi on, “pretražila sve okolne ulice” te naredila građanima da “drže zatvorenima prozore prema ulici”. Pozdravljen od predsjednika Akademije Andrije Štampara, novi član se “baš nije snašao pred kritičkim auditorijem”, često je “gubio glas” i “tražio vode”, piše konzul. Kada je poslužitelj Akademije pružio Titu čašu, osoba iz njegove pratnje “brzo mu ju je uzela iz ruke i otišla po drugu”. Govor mu se sastojao od “bezbojnih fraza kako će u novom društvu znanost služiti svima a ne samo nekima kao u kapitalizmu” te da će znanstvenici dobivati plaću ovisno o tome koliko njihov rad koristi društvu, napisao je Stevenson. Titov primjer smrti Nikole Tesle u siromaštvu, da bi ilustrirao “kako se kapitalizam odnosi prema svojim znanstvenicima”, Stevenson je ocijenio “nekorektnim jer je Tesla kao i neki drugi izumitelji nekoliko puta stjecao i gubio imetak”. Prenio je i neke od glasina koje su se povremeno pronosile o Titovu identitetu. Neke od njih, čiji je izvor bila Akademija, govore su o ruskom podrijetlu, što se argumentiralo njegovom nevoljkošću da posjeti sestru u Samoboru.⁵⁹ U prilog ovoj tezi navo-

⁵⁸ TNA : PRO, FO 371/67361, Izvještaj od 23. VII. 1947.

⁵⁹ O tome je u FO-u dopisan komentar da je netočno, jer se Tito susreo s njom u jesen prošle godine. TNA: PRO, FO: Embassy and Consular Archive /dalje: 536/17, Izvještaj od 16. I. 1948.

dilo se i “ponovno misteriozno izrastanje dva prsta” koje je navodno pravi J. Broz izgubio prije 30 godina. Stevenson je citirao i anonimno pismo upućeno konzulatu u kojemu se navodi da se Tito na ručku s akademikima hvalio kako je “nadmudrio staru lisicu Churchilla”.

Izveštaj od 8. ožujka 1948.

Prvi dojam, kad stranac preuzme dužnost u jednoj sredini kao što je Hrvatska, napisao je generalni konzul Stevenson nakon tri mjeseca svoje službe, jest, da se ona ne razlikuje ni po čemu od drugih nekomunističkih zemalja. Ljudi iz političkih i državnih struktura su različiti, neki su obrazovani i kulturni, drugi pokazuju jaka uvjerenja, treći su decentni i odgovorni u poslu. Prvi je dojam “da je malo lošeg u administraciji ili ljudima odgovornima za nju”, ali problem se javlja kada se pogledaju “posljedice njihova djelovanja”.⁶⁰

Sigurno je mnogo pozitivnih stvari hrvatska vlada učinila posljednje tri godine ali, kaže konzul, nikakva opravdanja “ne mogu umanjiti efekte političkog progona, izbacivanja iz kuća i stanova, nametanje velikih poreza, koji, ma kako nepravedni, moraju biti odmah plaćeni, zatim, dirigiranje radnom snagom, oduzimanje potrošačkih kartica i dozvola boravka, zatvaranje na temelju čudnih optužbi, povrede u sudstvu, teške i duge zatvorske kazne”.

Utjecaj svega toga na stanovništvo, prema Stevensonu, golem je. Što god vođe i pristaše novog režima javno govorili, kaže on, “ništa oni nisu učinili da se žrtve velikih socijalnih promjena uklope u novi sustav i način života”.⁶¹ Jedino što im se u ovom slučaju može reći u prilog jest da sredstva koja su upotrijebili da ostvare temelje i sigurnost za svoju novu državu “nisu bila baš toliko crvena i krvava kao ona za vrijeme boljševičkog terora 30 godina ranije”. Stevenson se nada “da se oni ipak moraju svakodnevno pitati nisu li njihova djela proizvela pojavu i jačanje opozicije” koja nije organizirana, ali je jaka i seže i u tvornice s njihovim radnicima.

Prema njemu, “zagrebački reakcionari” zapravo su “muškarci i žene koji se stalno mole za oslobođenje od svojih tlačitelja”. Središte svih njihovih razgovora jest rat: “rat između Zapada i Istoka”, “rat ove godine”, “rat sljedeće godine”, “rat - što prije, to bolje” – “koji će donijeti vojnu intervenciju i dati im mogućnost da se oslobode okova”.⁶² Već dugo oni ne vjeruju u mogućnost

⁶⁰ TNA: PRO, FO 536/38, Izveštaj od 8. III. 1948., 1.

⁶¹ Neki kasniji izvještaji demantiraju ovu tvrdnju. Npr., u izvještaju iz Beograda od 16. X. 1951. stoji da se sve do ljeta 1948., “gotovo svatko, tko nije bio poznat kao neprijateljski raspoložen prema režimu, a osobito onaj tko je znao dobro pisati i čitati, mogao zaposliti u državnom aparatu”, bez ikakvih teškoća. Tako su u državnu službu primljeni deseci tisuća ljudi, napisao je veleposlanik, “koji su govorili i pisali za polupismene predstavnike vlasti, a ovi su pak željeli uživati plodove svojih zasluga”. Broj zaposlenih u državnom aparatu se udvostručio jer partijsko vodstvo, prema njemu, nije znalo gdje stati sa zapošljavanjem. (TNA: PRO, FO 536/38, 3.)

⁶² Isto.

promjene iznutra, jer “zaista, što mogu postići ljudi ma kako hrabri, protiv apsolutne moći kojom se efikasno i brutalno koristi jedna policijska država u XX. stoljeću?” pita se konzul. Još će se dugo morati čekati “a da bi se vidio pad tiranije takve vrste pred nečim drugim no što je vanjski pritisak”, kaže on.

Prema njemu, jedino je Katolička crkva dovoljno jaka da bi imala uspješnu političku ulogu, iako je pritisak na nju “ekstreman”. “Ipak, unatoč njezina primjera i iako ona daje mnogo duhovne utjehe narodu i poziva na stare vrijednosti, to samo po sebi nikad ne bi srušilo režim. Za pokušaj rušenja trebaju “aktivni i političkiiskusni vođe”. “Može li ih Crkva dati? Ne bi li ona trebala tražiti kompromis s neizbježnom stvarnosti, zadovoljavajući se pasivnom ulogom i poučavati svoje sljedbenike da daju Cezaru Cezarovo?”⁶³ Na sebi postavljeno pitanje što može učiniti strani utjecaj u “održavanju živima ideala nezavisnosti i slobode a koji su inspirirali hrvatski narod kroz stoljeća i koji su se izrazili u srednjovjekovnoj i modernoj hrvatskoj literaturi”, konzul odgovara da se može “mnogo”. Npr., odašiljanjem pravih vijesti na radiju BBC-ja, a koje bi ljudima “dale prave informacije i održavale njihov moral”. Stimulativan pristup imao bi dobrog efekta kod slušateljstva, a “i za nas učiniti dobro jednog dana”. Jer, kaže on, “komunizam je u Hrvatskoj skorog datuma”, a “široki slojevi naroda nalaze svoj duhovni dom na Zapadu i okreću mu se za pomoć od tiranije koja ih sada mrvi u prašinu. Žalosno je da je tako malo učinjeno za taj nesretni narod”.

Izveštaj od 16. lipnja 1948.

U lipnju, konzul je iz razgovora s “vodećim neurokirurgom” u Zagrebu čuo da je u gradu “neurastenija” u svim društvenim slojevima u golemom porastu. Osobito su visoki funkcionari, njegovi pacijenti, “pogođeni nemirrom, stresom, potiskivanjem savjesti” i sukobima u partijskim i državnim strukturama, napisao je konzul u ovom kratkom izvještaju.⁶⁴

Izveštaj od 8. rujna 1948.

U njemu je konzul javio o zatvaranju Kolareka, kanonika Zagrebačke nadbiskupije te dvojice tajnika biskupa Salis-Sevisa, koji je navodno i sam tada bio u kućnom pritvoru “zbog političkih izjava”. Prošli mjesec zbog sličnih optužbi zatvoren je petrinjski svećenik Razum, pisao je Stevenson.

U tvornici ‘Rade Končar’, prema konzulu, jedan je od tehničkih direktora počinio samoubojstvo “zbog preopterećenosti poslom i psihozom” koja je tamo vladala. Konzul je prenio i dio atmosfere koja vlada u glavnom gradu Hrvatske nakon događaja oko Rezolucije Informbiroa. U ministarstvima i državnim poduzećima održavali su se “spontani’ mitinzi na kojima se daje potpora Jugoslaviji u sukobu sa Sovjetskim Savezom”. Nakon svršetka Petog

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto. TNA: PRO, FO 536/17, Izveštaj od 16. VI. 1948.

kongresa Komunističke partije Jugoslavije, članovi hrvatske Vlade, uključujući i predsjednika Vladimira Bakarića, “ne pojavljuju se u javnosti, što je neobično”, pisao je dalje konzul. Bakarić nije primio ni poljskog i ni talijanskog konzula kada su nastupali na dužnost, a u zadnji je čas otkazan dogovoreni susret s novim američkim konzulom. “Priča se da su svi jako zaposleni”, napisao je konzul, “ali je takvo ponašanje ipak neuobičajeno imajući na umu prirodnu ljubaznost i pristojno ponašanje V. Bakarića”.⁶⁵

Izveštaj od 22. listopada 1948.

Konzul je krajem listopada javio o radovima na auto-putu Zagreb-Beograd. Naveo je da s hrvatske strane ceste radi oko 4.000 osoba, od čega je 1.500 “običnih radnika” koji primaju za svoj rad između 100 i 200 dinara dnevno. Još pet stotina žena mobiliziranih sa sela radilo je tu po tri mjeseca. Oko 1.500 političkih zatvorenica te 500 osuđenica zbog gospodarskog kriminala također je sudjelovalo u izgradnji ceste.⁶⁶

U konzulat je u to vrijeme stiglo pismo ‘Hrvatskog oslobodilačkog pokreta’ čiji prijevod Stevenson donosi. U njemu se govori da je sudbina hrvatskog naroda vezana uz sudbinu zapadnih demokracija i da je sada trenutak da se u “budućem ratu koji je na pragu” ostvari ta težnja Hrvata. Kao “naš najveći neprijatelj” na tom putu stoji “svesrpska komunistička klika”, stoji u letku.⁶⁷ U očekivanju “tog velikog dana” poziva se na ujedinjavanje Hrvata bez obzira na političke i vjerske nazore. Završava riječima: “Živjela slobodna Hrvatska od Istre do Drine i od Mure do Boke Kotorske”, “Živjela slobodna Hrvatska i njezina nezavisna demokratska republika”, “Živio nasljednik našeg velikog učitelja Stjepana Radića dr. Vlatko Maček” i “Živjeli naši veliki zapadni saveznici”.

Izveštaj od 24. studenog 1948.

U njemu je konzul izvještavao o više različitih sadržaja: o tome da se npr. planira odlazak 1 500 jugoslavenskih Židova u Haifu sredinom prosinca. Također, pisao je o progonu “proturežimskih studenata na Zagrebačkom sveučilištu” pri čemu je, prema njegovim izvorima, s fakulteta izbačeno nekoliko stotina studenata. Od posljedica tjelesnog zlostavljanja četvorica su završila u bolnici, a jedan je, prema njegovim izvorima, umro.

Prenio je i učestale glasine o miniranju pruga, od kojih mu je uvjerljivo izgledala ona o nedavnoj nesreći na riječkoj pruzi, kraj Delnica, kada je, navodno, poginulo više od deset osoba.

Javio je i o povlačenju engleskog filma ‘Kratak susret’ s repertoara zagrebačkih kina. Konzul je raspolagao informacijama da se to dogodilo na zahtjev SKOJ-a koji je tražio da se film ne prikazuje za vrijeme trajanja njihova kon-

⁶⁵ Isto. TNA: PRO, FO 536/38, Izveštaj od 8. IX. 1948.

⁶⁶ Isto. TNA: PRO, FO 536/38, Izveštaj od 22. X. 1948.

gresa.⁶⁸ Nekoliko dana ranije, pisao je Stevenson, prekinuta je jedna predstava s filmom S. Laurela i O. Hardyja zbog "huliganskog ponašanja publike".⁶⁹

2. Izvještaji Konzulata Velike Britanije u Splitu

Izvještaj od 3. svibnja 1946.

Jedan o prvih dojmova o Splitu tog doba nalazimo u izvještaju sarajevskog konzula iz 1946., a koji je, na putu u Rijeku, boravio u Splitu nekoliko dana. Zabilježio je da se u Splitu nigdje ne mogu kupiti cigarete jer "sve ide u SSSR". Za vrijeme putovanja Hrvatskom nigdje ga nije zaustavila policije, ali, nakon Imotskog, prema Sarajevu "kontrola je u svakom gradu", napisao je on.

"Obični građani" u većim primorskim mjestima, s kojima je razgovarao, osim jednog, piše konzul, "jako su nezadovoljni postojećim režimom". U Senju je primijetio "nepostojanje partizanskog pozdrava 'zdravo'", a za sve sugovornike je zaključio da "nitko od njih nije imao nikakve iluzije o budućnosti zemlje i znatan broj nije bio uznemiren idejom građanskog rata i daljnjeg krvoprolića u zemlji".⁷⁰

Unatoč "jakoj propagandi oko Trsta", sarajevski konzul je ocjenjivao da je malo ljudi okrenuto protiv Britanije i Amerike, o kojoj su mu mnogi rekli da bi "bez nje gladovali". "Jedan čovjek je rekao da bi bilo bolje pustiti Jugoslaviju da gladađe umjesto što se pomaže komunistima kao što mi činimo."

Izvještaj od 24. srpnja 1947.

Nakon pet mjeseci boravka u Splitu konzul D. S. Cross je ocijenio da iako je "politička situacija u gradu daleko od dobre" vidljivo je da građane baš ne zanima politika. Više su zabrinuti materijalnim pitanjima iz svog svakodnevnog života, jer troškovi života rastu, a plaće ostaju iste, napisao je Cross.

Poljoprivredni proizvođači su u teškom položaju: dok država npr. otkupljuje maslinovo ulje po 38 dinara za litru, u slobodnoj prodaji ono je po 100 dinara. Građani ga moraju kupovati na slobodnom tržištu jer ono što dobiju zajamčenom opskrbom – 1/3 litre mjesečno – "daleko je od stvarnih potreba". Vino se državi mora prodati po cijeni od 18 dinara "i to do zadnje proizvedene litre", a u slobodnoj prodaji je po 35. Pri tomu treba naglasiti, napisao je konzul, da se najkvalitetnija vina i ne mogu kupiti jer idu u izvoz, kao i drugi poljoprivredni proizvodi. "Govori se o organiziranoj akciji selja-

⁶⁷ Isto. Na ovu formulaciju u FO je napisano: "vođena od Hrvata".

⁶⁸ Isto. Vjerojatno se misli na IV. kongres ove organizacije, održan u listopadu u Beogradu ili na kongres ujedinjenja omladinske organizacije (USAOJ) i SKOJ-a u jedinstvenu organizaciju, Narodnu omladinu, koji se održao u prosincu, isto u Beogradu.

⁶⁹ Isto. TNA: PRO, FO 536/17, Izvještaj od 24. XI. 1948.

ka da proizvode samo za svoje vlastite potrebe, ali to su izgleda samo puste priče jer nigdje nisam vidio niti jedan dokaz tome u prilog.”

Bez posebnih objašnjenja konzul je ocijenio da je 1946. “u Dalmaciji bila godina s najmanje represije u cijeloj zemlji”, ali da se sada situacija promijenila “jer su početkom nove godine donesene mjere koje će staviti Dalmaciju u ravan s ostatkom zemlje”. “Tajna policija je aktivna i uobičajenim metodama periodičnih ‘utjerivanja’ straha, hapšenjima i zatvaranjima uspjela je uliti strah što je, čini se, njezina osobita životna svrha.” To je, kad je riječ o konzulu, uočljivo po odnosu ljudi prema njemu samom. Jer, rijetko ga tko posjećuje, “ljudi se očito boje” iako nije čuo da je itko zbog kontakta sa strancima bio kažnjen, ali ljudi očito ne žele riskirati.⁷¹ “Osim nekoliko špijunskih suđenja, sumnjam da je itko ikad bio ‘optužen’ za prijateljstvo s Englezima, ali ljudi ne dvoje, a ne dvojim ni ja, da uopće ne bi bilo oklijevanja da se naprave potpuno lažne optužbe, i to znanje proizvodi psihozu straha koja je ljudima oduzela svaki osjećaj osobne slobode i koja ih efikasno sprječava da rade mnoge stvari koje bi nekom tko je iz inozemstva izgledale razumne, čak i u komunističkoj državi, npr. pokazivanje prijateljstva prema jednom strancu.”

OZN-a je pojačala djelatnost na području Dubrovnika i Splita baveći se sudionicima preprodaje deviza, viškova hrane i nekih knjiga. “Prema informacijama, zatvori su puni” iako su vijesti o tretmanu zatvorenika različite: činilo mu se da je ipak bolje onima koji su osuđeni u sudskoj proceduri nego onima s administrativnim kaznama.⁷²

Odnosi konzulata s lokalnim vlastima nisu, prema njemu, dobri i to najviše zbog predsjednika Oblasnog narodnog odbora Vice Buljana “koji izgleda ne voli Engleze i kojemu je to jako teško skriti”. Od prvih susreta nadalje, on je, piše konzul, izbjegavao primiti ga, ne libeći se poručiti da ga nema – u vrijeme kada je zasigurno bio u gradu. Pohvalio je ipak osobe u prosvjetnom odjelu Gradskog narodnog odbora Split s kojima je dobro surađivao u pripremi izložbe knjiga u organizaciji British Councila.

U razgovoru s voditeljem turističkog odjela Oblasnog narodnog odbora za Dalmaciju saznao je o novim direktivama u vezi s turizmom: središnja vlast ih je uputila da učine sve da bi se privukli anglo-američki turisti. I on i konzul su smatrali da je ipak praktično malo učinjeno oko toga u širem smislu, jer su se npr. vize davale samo za boravak u određenim mjestima, dok se odlazak u bilo koji drugi grad morao ponovno odobriti u lokalnoj policiji, a mogući put u druge republike odobravalala je i to sporo, vlast u Zagrebu.

⁷⁰ TNA: PRO, FO 371/59386, Izvještaj od 3. V. 1946.

⁷¹ TNA: PRO, FO 371/75508, Izvještaj od 24. VII. 1947., 2.

⁷² Naveo je riječi jedne djevojke koja je nedavno puštena iz zatvora u Splitu, da OZN-a ima “podzemnu prostoriju s bijelim zidovima i jakim svjetlima, u koju se zatvaraju oni zatvorenici koji ne žele priznati zločine koji su im imputirani. Drugi trik koji se upotrebljava jest da se pošalje mlada djevojka s manjom količinom dolara koja moli pojedine izabrane osobe da ih kupe jer ona navodno nema drugog novca ni hrane. Kad se to dogodi, kupac se hapsi. Jedna žena koja je nedavno kupila 10 dolara na takav način osuđena je na 6 mjeseci zatvora”.

Takvoj proceduri žele se podvrgnuti, napisao je konzul, samo "Englezi simpatizeri" (misleći na poklonike novih vlasti), ali "drugi baš i ne". Opskrba turista bila je ipak dobro organizirana i količinski su dobivali petokratnu količinu namirnica u odnosu na domaće potrošače.

Vijesti o stanju u brodogradnji jako se teško dobivaju, napisao je konzul, jer službene osobe ne pristaju na susrete, tako da se u procjeni mogao osloniti jedino na glasine. Prenio je – s velikom doze sumnje – vijesti o preseljenju vojne mornarice u Pulu. Razgovor s poznanikom, prijašnjim trgovačkim posrednikom, završio je neuspješno jer je ovaj zamolio da mu se više ne javlja, što je konzul povezao s promjenama u radu trgovačke mornarice odnosno ukidanjem privatnih agenata. Službeni predstavnici mornarice ne odgovaraju niti na bezazlena pitanja, kao što su ona o dolasku britanskih brodova, napisao je konzul.

Bjegovi u Italiju nisu masovni, ali su učestali, tajni i dobro organizirani. Oni predstavljaju veliku muku za vlast, "osobito kada bjegunci uzmu sa sobom motorne brodice koji su vlasništvo države". Dosad nije čuo da je itko uhvaćen, a uža i šira rodbina prebjega podvrgavala se intenzivnoj policijskoj istrazi. Da bi se spriječili daljnji bjegovi donesen je niz mjera koje ograničavaju kretanje na otvorenom moru, a što pogađa ribare kojima se, osim što ne smiju prelaziti određene udaljenosti od obale, sada zabranjuje ikakav ribolov noću. "Vlasnici brodice se smatraju odgovornima za njihovu sigurnost i ako je brod ukraden ili nestao na drugi način, vlasnik mora platiti visoku novčanu kaznu."⁷³

Iako propaganda vlasti stalno nabraja obnovljene i nove kuće, konzul piše da ih je malo vidio, kako na obali tako i u unutrašnjosti, kako u gradovima, tako i selima. Obnovljene su ipak zgrade javnih institucija, osobito bolnice i škole.

U gradskoj javnosti s indignacijom je primljena vijest da je Tito "preuzeo vilu u Splitu" koja je prije rata pripadala bogatom Čehu i da je na njezinu obnovu sada potrošeno oko 25 milijuna dinara, napisao je Cross.

Izveštaj od 6. travnja 1948.

Svoje izvještaje konzul Cross je naslovljavao s "mišmaš" ("hotch poch") tj. donosio je crtice iz života grada, pri čemu su velik dio informacija bile glasine, a manji dio opažanja i rekonstrukcija događaja. Ipak, i ovo daje uvid u gradski politički život – a i oslikava samog konzula.

Tako je početkom travnja javio o pokušaju samoubojstva šefa odjela unutarjih poslova splitskog narodnog odbora te o promjeni u tretmanu dvojice zatvorenih svećenika, kojima je dopuštena dostava hrane izvana više puta tjedno – u odnosu na ostale koji su imali pravo na paket hrane jedanput u tjednu. Na moguće promjene na bolje, upućivalo je, prema njemu, i oslo-

⁷³ Isto, 4.

bađanje nakon petomjesečnog zatvora jednog čovjeka koji je tamo bio bez određene optužbe, a i pušten je bez objašnjenja.

Još su uvijek bili učestali bjegovi preko granice u Bari, napisao je on.

Javio je i o preuređenju biskupske palače u Splitu za potrebe gradskih vlasti te o dodjeli biskupu zgrade knjižnice, zauzvrat. Prenio je i tvrdnju jednog splitskog inženjera da se u protekle tri godine u gradu nije izgradila niti jedna nova zgrada, što mu se činilo uvjerljivim jer je i sam vidio mnogo zgrada na kojima su stali radovi zbog nedostatka materijala. Vijest iz lokalnih novina da se iz grada u okolicu “trebaju preseliti ljudi koji nisu zaposleni” (stari i umirovljenici) objasnio je namjerama vlasti da se oslobodi prostor za strane stručnjake u brodogradilištu, “ruske i njemačke, koji su uskoro trebali stići”.⁷⁴

Kada je u nedjelju 3. travnja u luku stigao brod ‘Radnik’ s emigrantima-povratnicima iz Australije i Novog Zelanda, već u ponedjeljak u konzulatu je bilo pet osoba koje su se zanimale o mogućnosti povratka.

Konzul je prenio i lokalne priče o nekom “važnom sastanku” visokih hrvatskih funkcionara u “diplomatskom kvartu” Splita, gdje su “dogovarali detalji oko skupa Kominforma”. Za tu svrhu Titova je vila “dodatno osigurana minama na obali i u podnožju”, a sagrađene su i nove stražarnice.

Prenio je i vijest jako važnu britanskoj strani: na sastanku komiteta u Kaštel Sućurcu navodno je “rečeno da se više neće skupljati pomoć za grčke partizane”.⁷⁵

Izvještaj od 2. lipnja 1948.

“Zakonom o nacionalizaciji iz 1948.” u Splitu je oko 150 trgovina i obrtničkih radnji prešlo u državne ruke. Uoči provedbe zakona, javio je konzul, mnogo je ljudi zatvoreno, da bi im se moglo oduzeti vlasništvo konfiskacijom, što je “lagan put stjecanja državnog vlasništva”. Sada, u lipnju, uhićeno je oko 70 osoba, pod optužbom da su ‘crnoburzijanci’, pri čemu je konzul kao “apsurdne” naveo neke primjere, između ostalog i onaj o oduzimanju obrtničke radnje zbog dvanaest pari ženskih čarapa. Također je opisao slučaj oduzimanja kuće za potrebe mornarice pod optužbom za posjedovanje nacističke literature. Kada se kasnije uvidjelo da je zapravo riječ o protunacističkoj knjizi, naknadno je pronađen novi svjedok koji je optuženika teretio govorenjem protiv režima te mu je zgrada ipak oduzeta.⁷⁶

⁷⁴ Dolazak stranih stručnjaka najavio je Charles Peake u izvještaju od 28. XII. 1946., oslanjajući se na izvore u saveznoj vladi: u izvedbi plana elektrifikacije zemlje trebalo je pomagati stotinjak njemačkih inženjera, a ugovor je sklopljen i s grupom stručnjaka iz Njemačke za rad u vojnoj industriji u Hrvatskoj. *Yugoslavia. Political Diaries 1918-1965.*, III., Archive Edition Limited, Slough, UK, 1997., 734.

⁷⁵ TNA: PRO, FO 536/16, Izvještaj iz Splita, 6. IV. 1948.

⁷⁶ Na ist. mj., Izvještaj od 2. VI. 1948.

Stanje u splitskom brodogradilištu je “kao u zatvoru i u gradu je poznato pod imenom Dachau. Vlast je u strahu od sabotaža i poduzima svaku moguću mjeru. Zagrađeno je bodljikavom žicom i čuvano. Pretražuje se svakoga tko u njega ulazi te ispituju dokumenti”.

Ovaj put konzul se više bavio stanjem u poljoprivredi na primjeru Metkovića. Iz razgovora s jednim proizvođačem vina, smokava i raki je zaključio je da se bavljenje poljoprivredom uopće ne isplati, jer su previsoki porezi (1/3 prihoda), preskupa radna snaga i poljoprivredni proizvodi potrebni za njezinu prehranu.

Govorio je i kampanjama za odlazak na radne akcije, navodeći primjer četvorice učenika koji su prije nekoliko mjeseci odbili ići na izgradnju Novog Beograda. Kada su na nogometnoj utakmici između “lokalnog” Hajduka i ‘kluba Jugoslavenske armije’ Partizana” navijali za Hajduk “odmah su bili uhićeni”. Drugi dan su osuđeni na kazne od šest mjeseci do tri godine zatvora. Najstariji, sedamnaestogodišnjak, optužen je da je kolovođa “jer je bio viđen na fašističkom pogrebu 1942. (kada je bio star 11 godina), za napad na JA poticanjem Hajduka da pobijedi i zbog odbijanja dobrovoljnog rada u izgradnji Novog Beograda. Mladić je postao lokalni heroj kada je odgovorio sucu da on shvaća dobrovoljni rad u smislu da ‘tamo ideš, ako hoćeš’ pa zašto ga onda zvati dobrovoljnim ako je obvezan”⁷⁷

Konzul je pisao i o novoj praksi vlasti u vezi s paketima s odjećom i hranom koje stanovnici otoka dobivaju iz inozemstva od rođaka: dok je dosad bilo uobičajeno da se pri primitku za to plaća prema vrsti i težini paketa (kad se on otvori na pošti u prisutnosti primatelja), u relativno malim novčanim iznosima, u posljednjih šest mjeseci plaća se bez obzira na ono što se u paketu nalazi. Naime, sada se paketi predaju primateljima zatvoreni, plaća se prema popisu koji je stavio pošiljatelj, a kada primatelj otvori paket i otkrije da je poluprazan, protesti na pošti ne pomažu jer se traži svjedok.

Izveštaj od 28. lipnja 1948.

Krajem lipnja konzul je javio o navodnom trovanju hranom visokih partijskih funkcionara, na čelu sa saveznim ministrom Vickom Krstulovićem, koji su vlakom 26. lipnja putovali za Zagreb, s namjerom da produlje u Beograd na neki sastanak. Zbog ove akcije u kojoj je izvršeno “trovanje DDT-ijom” uhićeno je, prema konzulu, oko 50 osoba.

Pisao je i o pritisku na izdvajanje novca kada je te godine pokrenut ‘narodni zajam’ u državnim institucijama i poduzećima i o žestokom kažnjavanju za neodazivanje na dobrovoljne radne akcije. Naveo je, kao ilustraciju, slučaj jedne starije žene koja je preseljena iz komfornog stana u drugi, mnogo lošiji s obrazloženjem da “nove su kuće za radnike a ne parazite”. Na Visu se za neodazivanje na izgradnju cesta, prema konzulovu izvještaju, moralo platiti 200 dinara po danu.

⁷⁷ Isto, 1.

Tajnik mjesnog narodnog odbora na Hvaru rekao je konzulu da ne može osigurati hranu za turiste i da bi "običan svijet gladovao da nije ribe u moru". Ipak, napisao je konzul, nakon nekoliko godina boravka u Jugoslaviji, bio je to prvi put da u šetnji Hvarom nije bio praćen, niti mu je itko tražio isprave.

Konzul je prenio informaciju da k njemu svakog dana navraćaju češki turisti koji se ne žele vratiti u svoju zemlju te traže njegovu pomoć za odlazak u neku drugu zemlju.

Izveštaj od 27. rujna 1948.

Krajem rujna konzul je javio o "najneobičnijem događaju koji je dosad vidio u ovoj zemlji" tj. o skupini od dvanaest mornaričkih oficira koji su po danu, 27. kolovoza, s lisičinama na rukama, "marširali ulicama Splita" na putu prema željezničkoj postaji. "Ima mnogo uhićenja ovih dana za 'antititoizam'⁷⁸, ali se o tome malo priča i rijetko se vidi", pisao je on.⁷⁹

Konzul je, prikazujući "propadanje ribarstva" na području Makarske, govorio i o cijenama poljoprivrednih proizvoda i hrane uopće: dok se pri otkupu ribarima plaća po 15 dinara za kilogram, na tržnicama se riba prodaje po 50 dinara. Prehrana u Dalmaciji se pogoršala, počelo je svega nedostajati osim kruha. Jaja su se - ako ih je bilo - prodavala po 15 dinara komad, maslinovo ulje - kojeg kao ni masti nije bilo - "prijateljima se prodaje po 400 - 450 dinara". U gradovima se pričalo da se "prave rezerve hrane za vojsku". Također je javio da su svećenicima i časnim sestrama u kolovozu bez objašnjenja oduzete potrošačke karte.

Posjet Crnoj Gori uvjerio ga je u predratnu psihozu: i tamo se oskudijevalo u hrani, pričalo se o "iskrcavanju Engleza", a razgovor s "prijšnjim ministrom rata u staroj Crnoj Gori, generalom Petrom Lomparom" dodatno je oslikavao situaciju. On je od konzula tražio da "puške i municiju" pošalje "velikom broju protukomunističkih pro-engleskih Crnogoraca koji su jako dobro organizirani".⁸⁰ General mu je rekao da su "već primili englesku i američku radio-opremu" te je tražio financijsku pomoć za daljnju propagandu. Konzul je o ovome napisao: "Dao sam adekvatne odgovore." Druga, pak, osoba u Cetinju govorila mu je o "akciji opozicije" koja je, "znajući za postojanje liste sumnjivih osoba koje se namjeravalo uhititi", listu privremeno ukrala i obavijestila dotične osobe koje su, kad je lista opet bila u OZN-i, "postale nedostupne".

⁷⁸ Misli se na pristaše Rezolucije Informbiroa.

⁷⁹ TNA: PRO, FO 536/16, Izveštaj od 27. IX. 1948., 1.

⁸⁰ Isto, 2. Izveštaji i komentari splitskog konzula često su u Foreign Officeu bili praćeni uskličnicima i upitnicima, kao i spomenuta vijest. Na kraju ovog izvještaja stajao je ironičan upit nekog od službenika: "Je li to njegov labuđi pjev"? na što je drugi odgovorio, "Da".

Izvještaj od 8. studenog 1948.

Novi splitski konzul, Burton, stigao je u grad 15. listopada i nakon dva tjedna boravka imao je dojam da tu ima više “reakcije” nego u Sarajevu gdje je dotad službovao. “Ili je, ipak, riječ samo o tome da su ovdje ljudi srdačniji i otvoreniji oko političkih tema”, napisao je on.

Opisao je susrete s potpredsjednikom gradskog narodnog odbora, Smodlakom, sinom prijašnjeg ministra i prijatelja Seaton-Watsona starijeg te sa svećenikom Pavlinovićem iz Makarske, prijašnjim misionarom s Novog Zelanda, kojeg je upoznao još 1945. Pisao je i o “druženju sklonom” ruskom konzulu⁸¹ te naveo da ga često posjećuju naturalizirani britanski državljani koji namjeravaju otići. U usporedbi sa Sarajevom, ovdje ga mnogo više ljudi zove u posjet njihovim kućama što, prema njemu, govori da je tu “mnogo manje straha od biti viđen ili se družiti s Britancima”.⁸²

I on je povremeno donosio najnovija “ogovaranja i glasine”, npr. o skorom odlasku 2.000 Židova i problemima oko prijevoza njihova pokretnog vlasništva, o uhićenjima u Dubrovniku, gdje je, između ostalih, zatvoren “kapetan Hadžija”.⁸³ Ova vijest popraćena je komentarom “da je vjerojatno nešto uzavrelo u lokalnim masonskim krugovima i da su se vlasti uspaničile”.⁸⁴

U prosincu je izvijestio da je u luku stigla pošiljka božićnih borova koja je “brzo rasprodana po 30 dinara komad”.

Zaključak

Uvjeti za djelovanje britanskih političkih predstavnika u poratnoj Jugoslaviji i Hrvatskoj nisu bili osobito pogodni jer je odnose dviju zemalja obilježavao niz neriješenih političkih pitanja. Ipak, pragmatizam britanske politike – koji se izražavao u spremnosti da se unatoč načelnim razlikama zadrže prihvatljivi međudržavni odnosi - nailazio je i na drugoj strani na sličnu sklonost. U tom smislu, rad konzularnih predstavnika u Hrvatskoj, unatoč povremenim ekscesima, imao je važno mjesto.

Unatoč političkoj uniformnosti poratne Jugoslavije, Zagreb se u nizu aspekata, osobito kulturnog i javnog života te mentaliteta uopće, u izvještajima slika kao ‘europski’ grad, a i neki drugi dijelovi Hrvatske dobivaju pažnju kao osobite cjeline, što govori da su diplomatski predstavnici pokazivali zanimanje za sredinu u kojoj su djelovali. Povijesno-kulturološke primjedbe u diplomatskim izvještajima smještale su Hrvatsku na ‘Zapad’ pri čemu se osobito isticao C. Wakefield-Harrey, prvi generalni konzul u Zagrebu. Karijerni diplomat, koji je prije rata službovao u više zemalja ali nije imao radno iskustvo u jednoj komunističkoj zemlji, bio je, također, i

⁸¹ U Splitu su tada postojali, uz britanski, sovjetski i francuski konzulat.

⁸² TNA: PRO, FO 536/16, Izvještaj od 8. XI. 1948.

⁸³ Riječ je o predratnom počasnom britanskom konzulu u Dubrovniku.

⁸⁴ TNA: PRO, FO 536/16, Izvještaj od 18. XII. 1948.

izrazito protukomunistički orijentiran. Uočljiva je i njegova sklonost izdavanju 'hrvatskog pitanja' na način kako ga se postavljalo u političkoj javnosti prijeratne Hrvatske te nastavilo tako gledati u preostalim opozicijskim krugovima u Hrvatskoj, osobito u krugovima oko Katoličke crkve te u izbjegličkim krugovima. Generalni konzul R. Cornwallis Stevenson, koji je zamijenio Wakefield-Harreya, bio je jednako kritičan prema političkom okruženju u kome je djelovao, ali nešto manje osoban te je i vlastite probleme koje je imao u pronalazenju smještaja primao s ustrajnom strpljivošću.

SUMMARY

BRITISH CONSULAR REPRESENTATIVES IN CROATIA, 1945-1948

The conditions for the activity of British political representatives in post-World War II Yugoslavia and Croatia were not especially positive, because the relations between Yugoslavia and Great Britain were strained by series of unresolved political issues. Nevertheless, the practical approach of British policy showed the readiness to keep the acceptable level of relations between the two states, despite the basic differences. Such British approach found the positive response from the Yugoslav side. Therefore the activity of the British consular staff in Croatia had an important role, despite occasionally problems. Despite the political uniformity of the post-World War II Yugoslav state, Croatia did have a special position in the British perception. Zagreb was presented as a "European" town, because of its cultural and public values. Some other parts of Croatia also gained particular attention. This shows that British consular representatives did show attention for their immediate environment. Historical and cultural remarks in diplomatic reports presented Croatia as a part of the "Western culture". The first British consul general in Zagreb C. Wakefield-Harrey was especially prominent in such views. He was a professional diplomat and served in various countries before World War II, but he did not have experience of serving in a communist country and he was openly anti-communist in his views. His attention toward the "Croatian question" is clearly visible and such approach resembled the views of the pre-World War II Croatian political public and also reflected the views of the remaining opposition in the Croatia after the World War II. R. Cornwallis Stevenson replaced Wakefield-Harrey. The new counsel general was equally critical toward the political environment, although slightly less personal in his reports.

Key Words: Great Britain, Croatia, Consular representatives, Zagreb, Split